

ԱՐԶԱԳԱՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԻ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԻՆՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ

№ 21

15 ՅՈՒՆԻՍԻ 1890

Բաժանորդագիրն է տարեկան ՏԱՍ ըուբլի, կէս տարեկանը ՎԵՅ ըուբլի: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը (Վեփամինօփակայա փողոց, քաղաքային վարչութեան տան հանդէպ): Պատրագրադաքացիք դիմում են՝ Тифлисть, Редакция иллюстрированной газеты „Ардаганк“.

Արտասահմանից՝ Rédaction du journal illustré „Ardzagan“.

Առանձին համարների գինը 30 Կ.

Յայտարարութիւնների բառին 4 Կ.

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԻ „ԱՐԶԱԳԱՆԿԻ“

կէս տարուայ բաժանորդագիրն է 1890 թ. յուլիսի 1-ից մինչև 1891 թ. յունուարի 1-ը. —
ՎԵՅ ՐՈՒԲԼԻ:

Հասցէն փոխելու համար պէտք է ուղարկել խմբագրութեանս 7 հատ 7 կոպէկանոց մարկա:
Հասցէն. Тифлисть, Редакция Иллюст. Жур. „Ардаганк“.

ԹԵՄԱԿԱՆ ԳՊՐԱՆՈՅՆԵՐԸ

Մեր դպրանոցների թիւն ըստ կանոնադրութեան պէտք է այժմ վեց լինէր, սակայն եթէ եղածների իրական վիճակին համապատասխան անուն տալու լինենք, հազիւ թէ այդ դպրանոցներից երկուսը միայն արժանանա դպրանոց կոչման և այն ևս մօտաւորապէս: Ուստի հայտնի է վեց թեմից Աստորախանի և Համախու թեմը գրեթէ չունին դպրանոցներ, իսկ ձուշուայ և Երևանի թեմական դպրանոցները կազմակերպման շրջանումն են, նիւթական և ուսումնական թերութիւնների պատճառաւ դեռ ևս շատ հեռու են իրանց նպատակին հասնելուց: Աչքի առաջ ունենալով այդ երկու թեմի հայկական հոծ և հնաւանդ բնակչութիւնը և տգիտութեան մէջ թաղուած բազմաթիւ համեմատաբար ժողովրդեան շահերը՝ վաղուց պէտք էր հէնց այդ թեմերի դպրանոցները կանոնաւորել, որպէս զի ժողովուրդը ստանար բարեկիրթ և լուսաւոր հովիւներ: Մեր եկեղեցական վարչութիւնը սկզբից իսկ հասկացել է այդ և ով որ կարգում է Երևանի թեմական դպրանոցի լիսնամեայ տատեղիների արդիւնքը, թեմի եկեղեցիների և վիճակային արդիւնքի մի մասն, սակայն այդ ամենը դեռ բաւական չէ մի դպրանոց պահելու համար, ժողովուրդն ևս պէտք է նպաստէ դպրանոցին, սակայն ինչ ենք տեսնում, Երևան քաղաքի և նորա թեմի ժողովուրդն մատով անգամ չէ կամենում թեթեւացնել այն բեռն, որ սիրում է դնել մեր եկեղեցականների պարանոցին, ոչ մի նշանաւոր կտակ, ոչ մի մեծագումար ստորագրութիւն, ոչ մի յայտնի նուէր չէ գարդարում դպրանոցի լիսնամեայ պատմութեան էջերը:

ՌԱԶՄԱՎԻՐԱԿԱՆ ԽՃՈՒՂԻՆ:

պատմութիւնը, ապշում է տեսնելով եկեղեցու զոհարերութիւնները և ժողովրդի անտարբերութիւնը: Երևանի թեմական դպրանոցին են յատկացրած Այրարատեան գաւառի գրեթէ բոլոր նուիրական ուխ-

լուածները դպրոցին են յատկացրած, այդ կալուածների արդիւնքը կարող էր մի լաւ դպրանոց ապահովել, եթէ անյաջող հանգամանքները և դատաւարութիւնները չը լինէին: Բայց այնու ամենայնիւ այդ կա-

Եկեղեցու զոհարերութիւններ ձուշուայ թեմական դպրանոցի համար նույնպէս աննշան չեն եղել, վանական ընդարձակ կա-

լուծանքի բարեխիղճ տնտեսախաղաղութեամբ կարելի էր դպրոցը բարւոքել և մեծացնել, եթէ առաւել անձնուէր հոգատարութիւն լինէր դպրանոցի մասին: Զուշեցիք մի ժամանակ հոգում էին իրանց դպրանոցի համար մեծ եռանդով, որովհետեւ այլ դպրոց չէր կար քաղաքում, Զուշուայ թեմական դպրանոցն էր լուսաւորութեան միակ աղբիւրը:

Այժմեան Զուշուայ թեմական դպրանոցը աղքատ քաղաքացւոյ և խեղճ զիւղացիների որդւոց ապաստանարանն է, որի մասին պիտի հոգան Զուշու հարուստ գասակարկից բնարուած հոգաբարձուները, որոց ուղիք ուլուր են ուսանում, ուստի աղքատի համար մի խեղճ թեմականն էլ շատ է, մտածում են նրանք, և օրէցօր դպրոցն ընկնում է փոխանակ բարդաւածելու: Արտակիրթ հասարակութեան մէջ ամեն ինչ վախիւ հարստին միայն, իսկ աղքատի համար ամեն յառաջդիմութիւն աւելորդ և վնասակար է համարվում: Այս տարի առիթ ունեցանք լսելու այն խեղճ և անօղնական դրութեան մասին, որի մէջ գտնվում են Զուշու դպրանոցի աշակերտները և ձայներ բարձրացան ներքին թերի կազմակերպութեան մասին, ժամանակ է, կարծում ենք, որ Զուշու թեմական դպրանոցն ոտի կանգնի ինչպէս մի ժամանակ կանգուն էր:

Արդու մեծագոյն թեմ միայն ունին իրանց կոչման արժանաւոր թեմական դպրանոցներ: Տփլիսում թեմական դպրանոցը հիմնուելու օրից սկսած անչափ փոթորիկների հակառակ՝ միշտ առաջնակարգ տեղ է բռնել և բռնում է իսկ մեր կրթութեան տաճարների շարքում:

Անուրանալի փաստ է, որ մեր նեղ հասարակական շրջանում գործող անձանց մեծագոյն մասն այդ դպրանոցի սաներն են, իսկ թիֆլիզում թեմի քահանայական և ուսուցչական գասակարգը կազմուած է գրեթէ ամբողջովին այդ դպրանոցի աշակերտներից, թողնենք դեռ այն մեծ բողոքումութիւնը, որ միւս թեմերումն է գործում իբրեւ քահանայ և ուսուցիչ: Այսպիսի արդիւնաւոր մի դպրանոց անշուշտ արժանի է աւելի մեծ ուշադրութեան քան որ և է մի ալ նորադուին հիմնարկութիւն: Թիֆլիզում հայոց հին սերունդը միշտ ցոյց է տուել իւր խնամքը դէպի այդ դպրանոցը, նուէրներ և մեծագումար կտակներ մի ընդարձակ ցանկ դարդարում է այդ դպրանոցի պատմութեան էջերը, սակայն դեռ

ևս հեռու է նա կատարեալ ապահովութիւնից և ժամանակակից կազմակերպութիւնից:

Ներսիսեան դպրանոցի արդիւնքն հաղիւ է կարողանում բաւել ուսումնական պիտուքների ծախքին, բայց դպրանոցի շէնքը խարխուլ է, սղորմելի և բոլորովին ամօթարեւ թեմական ժողովրդեան: Գալրանոցը չունի հարուստ և բարեկարգ գրատուն, դիտնական թանգարան, որ այսօր իւրաքանչիւր եւրոպական դպրանոցի անհրաժեշտ մասն է, դպրանոցը չունի մարդարան, ուր մատաղ սերնդի մարմնոյ կրթութիւնը, որ այնքան անհրաժեշտ է, հոգացուէր: Ներսիսեան դպրանոցը զուրկ է բոլոր արտաքին բարեգարգութիւնից, որ աղւուր է նաև ներքին բարեկարգութեան վրայ:

Միթէ ժամանակ չէ, որ ձեռնարկուի մի նոր շինութիւն այդ դպրանոցի համար, միթէ ժամանակ չէ, որ անհատներն ևս օգնեն դպրանոցի մէջ մի գեղեցիկ հալկական գրատան և թանգարանի կազմութեան: Ինչո՞ւ դպրանոցի վաղեմի սաները չեն մտածում այդ մասին, ինչո՞ւ ոչոք ձայն չէ հանում:

Սրանք Ներսիսեան դպրանոցի արտաքին աչքի ընկնող թերութիւններն ու կարօտութիւններն են, սակայն այդ դպրանոցն իւր կատարելութեամբ հանդերձ ներքին թերութիւններ ևս ունի: Վերջին տարիները խօսուեցաւ քանի մի թերութիւնների մասին, եղան բողոքողներ հոգաբարձական անպատասխանատու և քիչ-քիչ վարչութեան դէմ, ձայներ լուսեցան ուսուցչաց խմբից, որոնք բարձրագոյն իշխանութիւնից պաշտպանութիւն խնդրեցին ընդդէմ կամայականութեան, հրապարակախօսութիւնը բողոքեց ընդդէմ անընդունակ տեսչութեան: Այս ձայներն ամենն էլ արձագանք գտան, այժմ հոգաբարձութիւնն ևս տեսաւ, որ ինքը պէտք է պատասխանատու լինի, բարձրագոյն հոգեւոր վարչութիւնն ևս ձեռն կարկառեց դէպի դպրանոցը, պաշտպան հանդիսացաւ առհասարակ ուսուցչաց իրաւունքի և ցոյց տուաւ իւր վերահսկողութեան իրաւունքն անընդունակներին հեռացնելով: Վեհափառ Աթոռակոթի նորագոյն դպրոցական կարգադրութիւնը առաջին օրինական քայլն է դէպի բարեկարգութիւնը և օրէնքը ընդդէմ կամայականութեան, յոյս ունինք, որ ազգիս ներկայ Վեհափառ Աթոռակոթը, որին

իրաւամբ պատկանում է դպրոցների բարեկարգիչ անունը, կը կազմակերպէ մի ընտրեալ և հաստատուն ուսուցչական գասակարգ և կապահովէ մեր դպրոցները պատահական ուսուցիչների աւերումներից և բարեխիղճ ուսուցիչներին կը պաշտպանէ կամայական հալածանքներից:

Մեր դպրանոցների դժբախտութիւններից մեծագոյնն է ուսուցչական խմբի անդադար փոխութիւնը, որից ծագել է ուսուցչական անհամերաշխութիւնն, որի հետևանքը կորստաբեր է դպրանոցի սաների համար: Հասարակ ճշմարտութիւն է, որ սանիկների հոգեկան աշխարհը միայն կարող է միութիւն կազմող գաստիարակչական ազդեցութեան ենթարկուել, իւրաքանչիւր դպրոցական անհամերաշխ ազդեցութիւն սանիկի բնաւորութիւնը փշաղնում է և նորան զոհ է դարձնում երկուութեան և անհաստատութեան, որով դպրանոցը փոխանակ օղտակար լինելու սանիկին, վնասակար է դառնում:

Մեր դպրանոցների ուսուցչական խումբը ստիպուած են եղել միշտ կազմել պատահական անձաւորութիւններից, երբեմն այնպիսի անձներից, որոնք միմեանց հակառակ և միմեանց ոչնչացնող դրժուկութիւն միայն կարող էին ունենալ:

Ինչ ուղղութիւն պիտի ազդեն այն ուսուցիչները, որոնք իրանց մէջ համերաշխ չեն և ընդհանուր նպատակին էլ չեն կարող ծառայել: Մի դպրանոց, որի նպատակը պէտք է լինի հոգեւոր կրթութիւն, չէ կարող իւր անուան և նպատակին արժանաւոր սաներ յառաջ բերել, երբ այդ սաների գաստիարակներից մի քանին անբաւարար չափով զիտեն նախ այն լեզուն, որով պիտի գասաւանդեն և զիտակից չեն դպրանոցի նպատակներին, մի քանին իւրեանց ուղղութեամբ թէ անցեալում և թէ իւրեանց ներկայ ինքանքի ընթացքում հակառակ են հոգեւոր կրթութեան, մի քանիսը չեն էլ հոգում դպրանոցի նպատակի մասին և կամ իւրեանց մասնագիտութեան յառաջադիմութեան, նրանց միակ հոգսն է դասերի թիւն ու վճարի բարձրութիւնը. — սրանց ընկերացած են ինչում երբեմն այնպիսիները, որոնք հոգեով և սրտով ատում են իւրեանց պաշտօնը, բայց իբրեւ ապրուստի միակ աղբիւր շարունակում են մնալ այդ պաշտօնում:

Այսպէս կազմակերպուած խմբերի մէջ լինում են և տարօրինակ ուսուցիչներ, որոնք մասնաւոր գործեր ունին, երբեմն վաճառականութեան են ձգտում և մինչև դործի զլուխ գալը իւրեանց ապրուստի

միջոցը ուսուցչութեամբ են գտնում, այսպիսիներին լինչպէս պիտի հետաքրքրէ իրենանց մասնագիտութիւնը և կամ լինչ սէր պիտի ունենան սրանք դէպի իրենանց սանիկները, որով նրանց կրթեն և դաստիարակեն: Գաստիարակի ամբողջ հետաքրքրութիւնը եթէ նուիրուած չը լինի տանիկներին, նա չէ կարող բարերար ազդեցութիւն գործել նրանց վրայ, բայց լինչպէս նուիրէ դաստիարակն իւր ուշադրութիւնը սանիկին, քանի որ նա անհամբերութեամբ դանդի հարուածին է սպասում, որ գնայ, զրէ մի պաշտօնական թուղթ, մորհակ և այլն և այլն...

Այս տեսակ կազմակերպուած խմբերի գլխաւոր թերութիւններից մէկն էլ այն է լինում, որ խմբի անդամները մանկավարժութեան, այսինքն իրենանց արհեստին, անձանօթ են. ամեն գործի մէջ պահանջում է գլխաւորապէս ծանօթութիւն գործադրելիք արուեստի, իսկ մանկավարժութեան համար դեռ շատ տեղ բացառութիւն են անում:

Ահա այս ներքին կազմակերպութեան թերութիւնների առաջն առնելու համար է՝ Վեհափառ կաթողիկոսի նորադոյն կոնգակը ուսուցչական ցուցակներ պահանջում ի հաստատութիւն, որով նախ մի փորձ է լինում առհասարակ ընտրութիւն անելու և երկրորդ անձնուէր ուսուցիչներին ապահովութիւն է տրուում ընդդէմ հալածանքի և զրկանքի: Ո՞վ չը գիտէ այն անթիւ զրկանքների պատմութիւնը, որոնց ենթակայ են եղել հայ ուսուցիչները: Մեր դպրանոցներում քսան և երեսուն տարի ծառայած ուսուցիչներին մի օրուան մէջ արձակել և անհաց են թողել, կարօտութեան մէջ մեռնող ուսուցչին զրկել են իւր վերջին աշխատանքից, ընտանիքով ծանրաբեռնուած ուսուցչի դասերը խլել են, որ կարօտութեան մէջ իւր համոզումը ծախէ, մի խօսքով բռնի ու կոպիտ ուժի ընդդէմ բարոյականի մաքառելու ամեն ձևերը տեղի են ունեցել, ժամանակ էր արդէն, որ ուսուցչին էլ բնկերութեան պաշտպանութեան վրայ յոյս ունենար և ահա այդ պաշտպանութիւնը յանձն է առնում հոգեւոր վարչութիւնը ուսուցիչներին ինքն հաստատելով, ուստի և վերջնական արձակումն իրեն վերապահելով:

Ուսուցիչների անդադար տեղափոխութեան պատճառներից մէկն էր ռուսիկ անհաստատութիւնը, այս տարի ստանում է նա 1000 ռ. միւս տարի 500 ռ. են առաջարկում նրան, ուստի նա էլ իւր բախ-

յը մի ալ տեղ է փորձում փնտռել, որից յառաջանում էին աշակերտների համար շատ կորուստներ հետևանքներ: Այս մեծ թերութեան առաջն էլ առնում է այսուհետև, որոշ դասերի համար նշանակուած են որոշեալ ռուսիկներ, ցանկալի էր, որ այդ զեղեցիկ կարգադրութիւնն ամենուրեք պահպանուէր:

Գարձեալ չեն օգնիլ այս ամեն կարգադրութիւններն, եթէ ընդհանուր հսկողութիւն չը լինի մեր դպրանոցների վրայ, անհրաժեշտ է կենտրոնական վարչութեան համար ճշգրիտ տեղեկութիւն բոլոր դպրոցների ներքին վիճակի մասին, այդ տեղեկութիւնները փոխանցելի կը լինին, եթէ սուրբ Էջմիածնի դպրոցական վարչութիւնը միջոց ունենայ անձամբ հսկելու դպրանոցների վրայ, որով կարելի կը լինի և մի ներքին կապ հաստատել դպրանոցների և ճեմարանի մէջ: Այդ նպատակով փորձ եղած է արդէն, պ. Ս. Մանգլինեանի երկու տարի առաջ քննելով Ն. դպրանոցի վիճակը Վեհափառ կաթողիկոսին ընդարձակ գեղուցումն է տուել, այդպիսի քննութիւններ պէտք է բոլոր թեմականներումն անել և դո՛ւն տարին մի անգամ, որպէս զի դպրոցները յառաջադիմեն:

Կարող ենք հաստատել, որ հոգարարձութիւնները դպրոցների ուսումնական վիճակների վրայ հսկելու և նոյնպէս ուղղութիւն տալու անընդունակ են, նրանք ըստ մեծի մասին լսում են տեսուչների գեղուցումներն և նրանց իւրաքանչիւրի ձգտումներն և պարապումներն այնքան տարբեր են, որ չեն էլ կարող ուղղութիւն տալ դպրոցներին: Անհրաժեշտ է սուրբ Էջմիածնի ուսումնական խորհրդին անձամբ հսկել դպրանոցների վրայ, որով կարելի կը լինի և զեղծումների առաջն առնել:

Մեր ապահովուած դպրոցներից մէկն է անշուշտ առանձին կանոնադրութեամբ հաստատուած Բեռարարիոյ թեմական դպրանոցը, որ Նոր-Նախիջևանումն է գտնուում, այդ դպրանոցը շատ անգամ շփուել է իւր կանոնադրութիւնից և չէ ցոյց տալիս այն արդիւնքն, որ սպասում էր նորանից:

Այս դպրանոցի կանոնադրութեամբ հոգարարձութեան նախադաշն է թեմի որբազան առաջնորդը, որի բացակայութեան ժամանակ պէտք է նախադաշն տեղւոյն յաջորդը, սակայն լինչպէս լսում ենք, հոգարարձութեան նախադաշն է մի աշխարհական, շատերին յայտնի Պալապանեանը: Հասկանալի է, որ մի հոգեւոր

դպրանոց չէ կարող ծառայել իւր նպատակին, եթէ ոչ մի հոգեւոր անձն չէ դորձում այնտեղ, մի ժամանակ այդ դպրանոցի հաշտարար Խաչատուր Կրօնաւորաց վարդապետին էլ արձակել էր դպրանոցից...

Կանոնադրութեան այդ օրինակ զեղծումներ շատ են լինում Բեռարարիոյ թեմական դպրանոցում, որոնց կարգիցն ենք համարում պարոն Չարլսեանի այսքան տարուան աշխատութիւնը: Այդ տեսչութիւնը ապօրինի է, որովհետև Վեհափառ կաթողիկոսից հաստատուած չէ տեսչը: Մի՞թէ Նախիջևանի հաստատուութիւնը այդքան անհոգ է, որ տոնտակ է առնել տալիս ամեն իրաւունք. . . Այդ գանդառութեան հետևանքները մեծ են և կորուստներ դպրանոցի համար, մենք պահանջում ենք յանուն կանոնադրութեան, որ հոգարարձութիւնը իւր պարտականութիւնները կատարէ:

Մեր չորս թեմական դպրանոցների մասին այս չափով բաւականանալով դառնանք միւս երկու թեմերին, որոնք իսկապէս չունեն թեմական դպրանոց:

Ուրախութեամբ պէտք է աւետենք, որ մեր սուղարկութիւնը ձամախու թեմական դպրանոցը Բագու տեղափոխելու մասին արձագանք է գտել և կատարումն միայն ժամանակի խնդիր է: Մենք այդպէս էլ սպասում էինք Բագուայ հայ հասարակութիւնից, որ չէ սիրում իրան մոլորեցնել տալ:

Աստուծոյն թեմական դպրանոցի տեղն է բռնում նոյն քաղաքի Աղարաբեան դպրոցը, որի յառաջադիմութեան և կազմակերպութեան մասին պիտի խոստովանենք, որ շատ քիչ բան է յայտնի մեզ և ինչպէս լսում ենք, կամենում են թեմական դպրանոցը թեմի կենտրոնը տեղափոխել, որ շատ յանկալի է, որովհետև Աստուծոյն քաղաքը թեմի իսկապէս սահմանումն է, աւելի յարմար կենտրոն է Մոզդուքը: Բայց ուր և լինի պէտք է շուտաւիթ հոգալ մի կանոնաւոր դպրանոց հաստատելու, որին այնքան կարօտ են Աստուծոյն թեմի դպրական հայերն: Յոյս ունինք, որ թեմի աշխատանք որբազան Առաջնորդը դպրանոցի հաստատութիւնն և կազմակերպութիւնը իւր առաջին քաղցր պարտականութիւնը կը համարի և կիրառուի:

Թեմական դպրոցների բարեկարգութիւնից է կախում մեր եկեղեցականութեան վերականգնութիւնը, որին ոչ միայն պիտի սպասէ ժողովուրդն, այլ նաև աշակից:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ներկայ 1890 տարուայ սեպտեմ. 30-ին ի տօնի վարագայ Ս. Խաչի ըստ յաջողելոյ Տեառն Աստուծոյ՝ վեհափառ և Սրբազնագոյն Կաթողիկոսն ամենայն Հայոց Տ. Մակար մտադրեալ է Ս. Միւռօն Օրհնել: Ս. Միւռօնի օրհնութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նուիրական արարողութիւններէց առաջինն լինելով, վեհ. Հայրապետը բարեհաճեցաւ կանխաւ ի իւր ամենեցուն հրատարակել, որպէս զի ցանկացող բարեպաշտ հոգևորականք և աշխարհականք ըստ նախնի սովորութեան ի ժամանակին ժամանեն ի Մայր Աթոռս և վայելեն Ս. Միւռօնի օրհնութեան շնորհը:

—25 մայիս. Բագուայ Մարգարտիական ընկերութեան խորհրդի խնդրանաց համաձայն վեհափառ Կաթողիկոսը բարեհաճեց քարոզիչ նշանակել Զամախու թեմին՝ Արթան. Կիրեղ վարդապետ Արապեանցին, որ արդէն ուղևորուեցաւ իւր նոր պաշտօնատեղին:

—21 մայիս. Ագուլեցի Ա. կարգի վաճառական Մարգար Յարութիւնեան Փանեանցի պատիւ իւր սանամայր այլի Սոնայ Հախպատեւեանցի հետ Ս. Սինօզը հրատարակում է անվաւեր, որովհետեւ Մարգար Փանեանցը տիկին Հախպատեւեանցի որդու կնքօհայրն է եղել: Այս պատիւ կատարուել է առանց թոյլտուութեան Հոգևոր Իշխանութեան Քարուանսարայ գիւղում: Իբրեւ մասնակից այս ապօրինութեան ենթարկւում են պատժի Թիֆլիսի Ներսէս քահանայ Աբովեանցը՝ իսպառ արձակուելով Կոնստանդնուպոլսի անդամակցութիւնից, Ղազարի գործակալ Յակովբ քահանայ Գաբրիէլեանցը արձակուում է գործակալութիւնից, պատկազիր Մեսրոպ քահանայ Էդիսեանցը ենթարկւում է 150 ռուբլի տուգանքի յօդուտ Ճեմարանի, Կոմիտաս քահանայ Սիմէօնեանցը 100 ռուբլի տուգանքի յօդուտ Ճեմարանի. Ղուկաս քահանայ Սիմէօնեանցը դադարեցւում է քահանայագործութիւնից անորոշ ժամանակով:

(ԱՐԱՐԱՏ)

* *

«Անցեալ յունիսի 26-ին Տաճկաց արտաքին գործերի նախարար Սալիդ-փաշան հեռագրով հաղորդել է Փարիզի, Լոնդոնի, Հռոմի, Բեռլինի և Ս. Պետերբուրգի տաճկական դեսպաններին հետևեալ հրովարտակը.

«Պարոն Դեսպան:

Էրզրումում մի փոքր առաջ տեղի ու-

նեցաւ մի դիպուած, որին հասարակական թշնամական կարծիքը կարող է հեշտութեամբ աւելի մեծ նշանակութիւն տալ, քան թէ նա ունի: Այս դիպուածի իսկական փաստերը հետևեալներն են:

Լուր ստանալով, թէ Էրզրումի մի հայ եկեղեցում և մի հայ ուսումնարանի կից կան այնպիսի կանոնաւոր արհեստանոցներ, ուր գէնք է պատրաստուում, Էրզրումի տեղական վարչութիւնը անյապաղ խուզարկութիւն են սկսում տեղական հայ հոգևոր առաջնորդ Գէորգ Ունջեանի և իշխել վարժարանի (Սանասարեան) վերատեսչի ներկայութեամբ: Սակայն այս խուզարկութիւնը ոչինչ հետևանք չէ ունենում, որովհետեւ ոչ մի կասկածելի բան չէ գտնուում: Տեղական վարչութիւնն արդէն սկսում է ուրախանալ, որ իւր կասկածը չ'արդարացաւ, յանկարծ, խուզարկութեան հետևեալ օրը, մի քանի հայեր, ում որ է դրդամբ, կողպում են իրանց խանութները և սկսում են խուժը խուժ հաւաքել փողոցներում, ուր և կողպուում են մի քանի տաճիկների խանութներ: Կարգը պահպանելու համար անմիջապէս զինուորական պահապաններ են գալիս: Այս պահապանները հայ եկեղեցու—ապստամբական հայերի այս կենտրոնի—մօտով անցնելիս, հայերը հրացան են արձակում և սպանում են մի զինուոր և վիրաւորում են չորսին: 2ը նայելով սորան, տաճկական զօրքը գեռ ևս գէնքի չէ դիմում: Այն ինչ այս դէպքին յաջորդող խառնաշփոթութեան միջոցին, տների կտուրներում հաւաքուած հայերը սկսում են իրանց ատրճանակներից կրակել և քարեր արձակել փողոցի ամբիսի վրայ: Այդ միջոցին սպանւում են ութ հայեր, որոնցից մէկն, այն է՝ եկեղեցու պահապան (ժամհարը) սպանւում է նոյն իսկ եկեղեցու ներսից արձակուած մի հրացանից, եկեղեցու, ուր թուրքերը գեռ չէին էլ մտած: Միւս հայ զոհը նոյնպէս սպանւում է մի հայի շինութեան միջից արձակուած հրացանից, այն ինչ՝ տաճկաց զօրքը, իւր հետ ատրճանակներ էլ չունէր: Մնացեալ վեց հայերը սպանւում են դանակի և խանչալի հարուածներէ: Փողոցային ամբիսի մէջ ևս վիրաւորուում են մի քանի հայերի զուլանները, տների կտուրներից արձակած քարերից և ուրիշ բոլոր գէնքերից: Մօտ 60 հայեր թեթեւ վէրք են ստանում, մեծ մասամբ եկեղեցուց դուրս գալիս տեղի ունեցած առաջին կռուի ժամանակ: Թրքերի կողմից սպանուած են երկու և վիրաւորուած են 45 մարդ փայտի և ուրիշ սառն գէնքերի հարուածներից:

«Բոլոր վերոյիշեալ վնասները վաւերացրել է յատկապէս նշանակուած մի առանձին մասնագիտով: Եղած կարգադրութիւնների շնորհիւ խռովութիւնը շուտով դադարեցրած է, քաղաքի դրութիւնը առաջուան պէս ապահոված և վիրաւորեալների համար նշանակուած է անհրաժեշտ օգնութիւն:

«Այս է եղելութեան բուն պատկերը, և ես Ձեզ խնդրում եմ հերքել այն բոլորը, ինչ-որ հակասում է այս պատկերին:

Ընդունեցէք և ալն...

ՄԱՆԱՄԱՐԻ-ՍԱՅԻՒՓԱՂԱ:

* *

Կ. Պօլսի Հայոց Պատրիարքը մօտ երկու շաբաթ սորանից առաջ հրաժարական է տուել Սուլթանին: Հրաժարականի պատճառը այն մի քանի խառնակութիւններն են, որ նորերումս տեղի են ունեցել Կարինում հայերի և թուրքերի մէջ:

* *

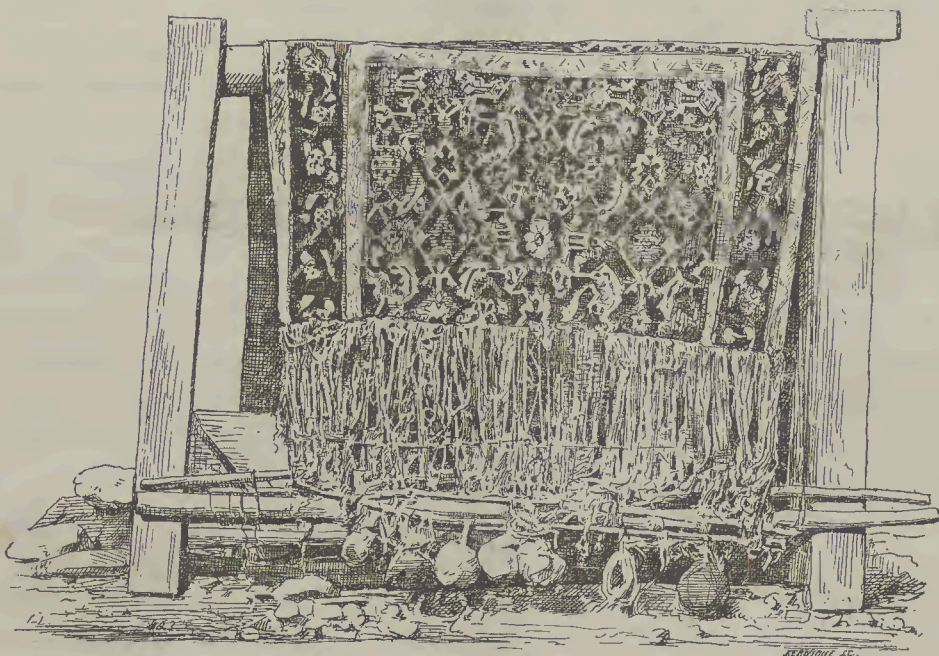
Արտասահմանի մի հայ լրագրի ասելով, Տաճկաց դատական նախարարը որոշել է քանդել Մուսայ-Բէլին արդարացնող վճիռը: Ինչպէս յայտնի է, այս դատը, անգլիական տէրութեան ստիպմամբ, պիտի նորից քննուէր և Մուսայ-Բէլը, որ անպարտ էր դուրս եկել, նորից դատի պիտի ենթարկուէր: Տաճկական օրէնսդրութեամբ վճռաջինջ ատեանը իրաւունք չունի այլ ևս դատաստանի ենթարկել մի ամբաստանեալ ոճրագործի, որ անպարտ է արձակւած: Սակայն, վերոյիշեալ լրագրի ասելով, վերջին ժամանակ մի նոր օրէնք է հրատարակուել, որով կարելի է վերստին դատաստանի ենթարկել մի անպարտ արձակուած յանցաւոր: Ուրեմն Մուսան դարձեալ պիտի դատի ենթարկուի:

* *

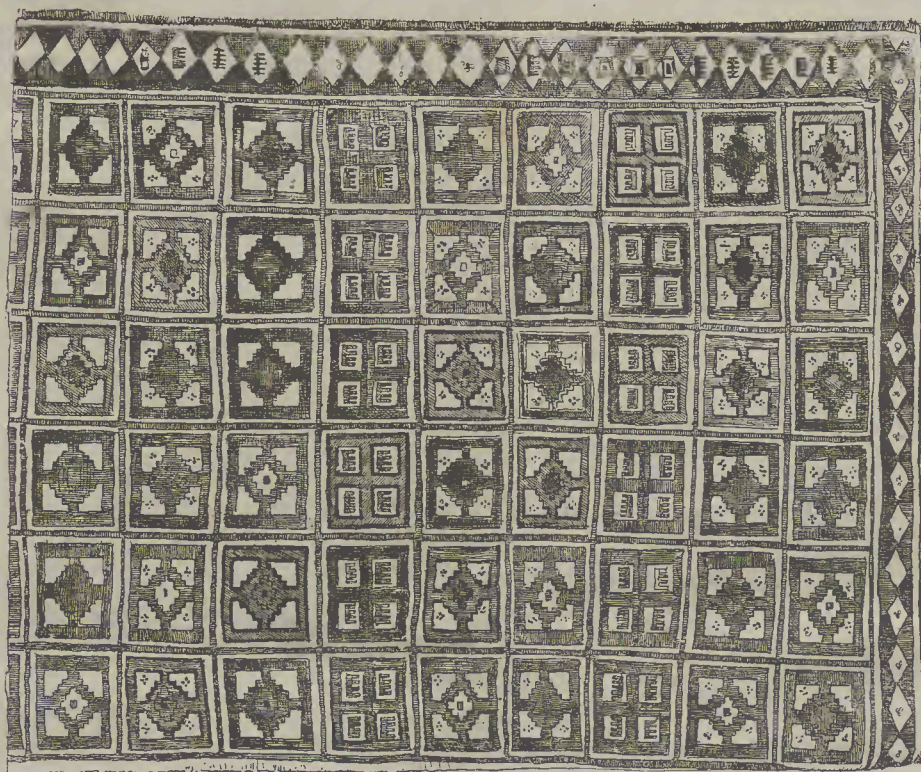
Կ. Պօլսից հեռագրում են եւրոպական լրագիրներին, թէ Բ. Դուռը հրամայել է Հայոց Պատրիարքին, որ վանի Առաջնորդին և Ազգային ժողովները պաշտօնից դադարեցնի և մի նոր Առաջնորդ ուղարկելով, նոր ժողովներ ընտրել տալ ազգային գործերի կարգադրութեան համար:

* *

Մայրաքաղաքի ուսում լրագիրներին ասելով, Պարսկաց հիւպատոսը Էրզրումում ա-

ԳՈՐԳ ԳՈՐԾԵԼՈՒ ԳՈՐԾԻՔԸ

ՂԱՐԱՅԱԳԻ ԳՈՐԳԻ ՉԵԻՐ

ՄԱՀՈՒԴԻ ՎՐԱՅ ԿԱՐԱԾ ՍՓՈՌՈՅԻ ՉԵԻՐԸ

առջարկում է այնտեղի հայերին զաղթել Պարսկաստան: Եթէ հայերը ընդունեն այս առաջարկութիւնը, Ղազի կառավարութիւնը խոստանում է զաղթողներին տալ դրամական նպաստ:

***

«Նօյսե Արեւմտ» լրագրի մէջ տպւում են մի շարք յօդուածներ «Պետերբուրգից կայստարինա» վերտառութեամբ, որ հեղինակը հաղորդում է զանազան տեղեկութիւններ Պետերբուրգի հնութիւնների, նորա անցեալի մասին: Թարգմանաբար առաջ ենք բերում այնտեղ այն յօդուածը, որ վերաբերում է Պետերբուրգի հայ եկեղեցուն և նորա կառուցանող Յովհաննէս Լազարեանցին:

«Չորրորդ օտարադաւան եկեղեցին Նեւսկի պրօստոկլիտի վրայ—հայ Լուսաւորչականն է յանուն սուրբ Կատարինէի, կառուցած 1779 թուին. եկեղեցին շինուած է Կատարինէ կայսրուհու նշանակած տեղում Յովհաննէս Լազարեան Լազարեանցի նուիրած դամարով և ճարտարապետ Ի. Ֆելտէնի ձեռքով: Այս տաճարը կառուցանող Լազարեանի անձնատուութիւնը այնքան հետաքրքրական է իւր արկածների շնորհիւ, որ մենք աւելորդ չ'ենք համարում առաջ բերել այնտեղ քանի մի մանրամասնութիւններ նորա մասին: Իհարկէն Ազգայր (Յովհաննէս Եղիազար) կամ ուրեքն Իվան Լազարեպը ջուղայեցի էր (հնգկատարում?), որ Պարսկաստանում առևտրով էր պարսպում: Այնտեղ նա մի փոքրիկ կարողութիւն ձեռք բերեց որով և եկաւ Ռուսաստան: Հելլիգի ասելով Պետերբուրգում նորան յաջողեցաւ այն ժամանակուայ մեծատուն և ոյժի տէր անձանց բարեկամութեան արժանանալ:

Մտերմական յարաբերութիւններ ունեցաւ մանաւանդ կոմս Օրլովի, իշխան Ախագեմսիւ և կոմս Բեդրօրօզիօյի հետ:

«Այս բոլոր պարոնները ձեռնարկում էին Լազարեանցի հետ, զանազան առևտրական գործեր, որոնք այս մեծ պաշտօնեաներից իւրաքանչիւրը մեծամեծ որդիւնքներ էր տալիս: Հելլիգը պատմում է, որ Լազարեանցի գլխում ծնած ծրագրի համեմատ այս պարոնները, իրանց շահերն աչքի առաջ ունենալով յապաղեցրին սև փողի առաքումը Եկատերինբուրգից Ռուսաստանի գլխաւոր քաղաքները: Իսկ Լազարեանցը գնում էր սև փողը և լետոյ երբ առևտրի և առօրեայ կեանքի մէջ պահանջ կար այդ տեսակ փողի՝ ծախում էր ձեռնադր գնով: Լազարեանց իւր

հետ Պետերբուրգ բերել էր այն հռչակաւոր թանկագին ալմադը, որ յայտնի է Օրլովի կամ Ամուտերգամի ալմադ անունով: Այդ ալմադը այն ժամանակ աշխարհի երեսին երրորդն էր, ըստ իւր մեծութեան: Այս ալմադի մասին շատ պատմութիւններ կան: Ահա այդպիսի առասպելական պատմութիւններից մէկը, որ աւանդում է, թէ Լազարեանցի բերած ալմադը Մեծ Մոզդլի գահը զարգարող ոսկէ առիւծի աչքի տեղն էր բռնում և որ այդ առիւծի երկրորդ աչքը, որ կրում է Կօննուր (աշխարհի տիեզերք) անունը գտնւում է ալմադ անդղիական թողուհու մօտ: Միւս աղբիւրներից նախկին Լազարեան ալմադը Սերենհամի տաճարի հնգկական կուռքի աչքն էր կաղմում. այս ալմադը իբրև թէ գողացել էր մի Ֆրանսիական զինուոր, որ գտնւում էր հնգկաստանում ուղանիական ծառայութեան մէջ և փախել էր Մալաբար: Այնտեղ այդ ակը գնել էր մի նաւապետ և 2000 զինէի ծախել մի հրէայի, որից և ձեռք էր բերել այդ ալմադը Լազարեանցը: Պարսից շահը տեղեկանալով եղելութիւնը, ստիպում էր Լազարեանցին մատուցանել իրան այդ ալմադը, բայց Լազարեանցը իւր ոտի մի մասը կտրելով մէջը պահեց այդ ակը և որովհետև չի կարողացան մօտը գտնել, կարողացաւ ազատութիւն ստանալ: Երբ նա Պետերբուրգ եկաւ վերաբոյժները կարողացան դուրս հանել ալմադը: Լազարեանցը առաջարկեց կայսրուհուն այդ ալմադը, բայց այնպիսի զին պահանջեց, որ Եկատերինէ II հրաժարուեցաւ առնելուց: Այն ժամանակ Լազարեանցը գնաց Ամուտերգամ ուր Օրլովը գնեց այդ ակը հատուցանելով 450,000 ռուբլի և ապահովելով 2000 ռուբլի թոշակով մինչև ցմահ»:

«Թէ ինչ ճանապարհով էր ձեռք բերել այդ ալմադը Լազարեանցը, թէ ինչ հնարներով կարողացել էր պահել իւր երկար և վտանգաւոր ճանապարհորդութիւնների միջոցին, այդ բոլորի մասին զանազան լուրեր էին պատում: Դերժավինը (ռուսաց բանաստեղծ) քաջ ծանօթ էր այդ գործին, նա ասում է իւր լիշատակարանի մէջ, որ Լազարեանցի ալմադ ծախելուն վերաբերեալ բոլոր թղթերը գողացել էր գործերից մի ոմն Լավրով, որ յետոյ գաղտնի կանցեկերիայի վերատեսուէ էր: Դերժավինի ասելով, այդ թղթերի մէջ ապացուցվում էր (?), որ Լազարեանցը խաբէբալութեամբ (!!!) սեփականել էր հռչակաւոր ալմադը մի քանի պարսիկներից, որոնք իբրև ժառանգութիւն ստացել էին այդ

ակը իրանց մօրից Նուրի Զահի ժամանակ և որ նա փոխանակ այդ ալմադի նոցա կեղծն է տուած եղել: Խաբուած պարսիկների զանգատները քննուել են ստորին դատարաններում, ուր կորել են բոլոր ապացույցները և վկայութիւնները Լազարեանցի դէմ»:

«1784 և 1789 թուականներին Լազարեանցը շինեց եկեղեցու երկու կողքին երկու չորայարկանի տներ, ծախելով շինութեան վրայ 120,000 ռուբլի: Երբ Պօղոս կայսրը գահը բարձրացաւ, Լազարեանցը 400,000 ռուբլով ծախեց կայսրին Բօլշա կալուածքը, որ զնած էր Օրլովից 12,000 ռուբլիով: Լազարեանցը երկար ժամանակ համարվում էր արքունական սեղանաւոր և արժանացաւ իսկական պետական խորհրդատուի աստիճանին. նա վախճանուեցաւ 1802 թուին թողնելով 12 միլիօն ռուբլի կարողութիւն»:

«Այս Լազարեանցի բոլոր ժառանգները յայտնի էին իրանց բարեգործութեամբ լուսաւորութեան ասպարիզում»:

***

Կ. Պօլսի Իգմիրեանց կտակի յանձնաժողովին, ի միջի այլոց, այս տարի ներկայացուած է և ռուսահայ Ե. Մաղաթեանի «Փաւստոս Բիւզանդ» գրքովը մրցանակ ստանալու համար: Յանձնաժողովը այս աշխատութիւնը յանձնել էր Սուքիաս Վ. Պարոնեանին քննադատելու: Որովհետև այս գրքի մասին «Արձագանքում» տպուած էր մի քննութիւն և այդ քննութեան հեղինակի, մեր աշխատակից պ. Ն. Քարամեանի դէմ պ. Մաղաթեան մի քանի յարձակողական յօդուածներ տպեց «Մուրճ» ամսագրում, ուստի աւելորդ չ'ենք համարում, ճշմարտութիւնը պարզելու համար, առաջ բերել հայր Պարոնեանի կարծիքը լիշեալ գրքովի մասին, որի հեղինակ պ. Մաղաթեանը այնքան վրդովուած է «Արձագանքի» քննադատի աննպաստ կարծիքի պատճառով:

«Փաւստոս Բիւզանդի» բովանդակութիւնը առաջ բերելուց լետոյ ահա ինչ է ասում հայր Պարոնեան.

Հսկ իմ դատողութեանս, առաջին երեք կամ չորս գլուխքն, չորս կը բովանդակի գործոյս կարևորագոյն մասունքն որ այլ ինչ են, բայց վերակրկնութիւնք և վերաքննութիւնք այն սովորական և կերպիւ իմն հնացեալ խնդրոց, որոց առաջին առաջարկոյն և հետագոտող եղած է Փաւստոսի Բուզանդայ առաջին տպագրութեան յառաջաբանը (Վենետիկ, 1832): Արդարև այդ վերաքննութեանց մէջ ջանացած է արդի քննադատն նախորդ բանասիրաց կարծիքները իւր արուեստին բովէն անցունել, և

քան զնուա լաւագոյն և ամրագոյն փաստեր չառաջ բերել, բայց չեմ տեսներ որ չաջողած ըլլայ: Չներեր տեղս մանր քննողութեանց մէջ մտնել, սակայն համառու ակնարկութիւն մ'ալ բաւական է կարծեմ ցուցնելու հայն: Ա իրենդրոյն համար «Ստորոտ ամենայն պատճառութեանց և ալիս»: Հատուածոյն տուած նոր մեկնութիւնը կամ մանաւանդ թարգմանութիւնն ոչ սակաւ կեղակարծ է և բռնազբօս, քանի որ այդ հատուածոյն վրայ մալթ է բոլորովին տարբեր տեսութիւն մը բնել, որ ի հիմանց կը իսխի տէ «Ե. Մ.»-ի անտի հանած հետեանքը:— Բ. իրենդրոյն լուծման հիմն բնաւ անընդունելի է, այն թէ նախ քան զգիւտ հայերէն աբուբե-նից չէր կարելի հայերէն մատենագրել: Չփոթած կը տեսնեմ առտ գրութեան արուեստը, մատենագրական արուեստին հետ (ԼՅ 14—15), ինչպէս և ալուր նոյնպէս չփոթած է լեզուական արուեստը մատենագրականին հետ (ԼՅ 19):— Գալով Գ ի Նդրոյն, մեծ գօրութիւն չու-նի նախ որ բանասիրաց ցուցմանց վրայ Պրո-կոպիտէ բերած փաւտն (որ եթէ չսխալի լի-շողութիւնս, բոլորովին նոր ալ չէ), քանի որ չկարեմք ստուգիլ չապահովա ըլլայ թէ յոյն պատմիչն ինչա՞մ «Հայոց պատմութիւնն» իրօք ակնարկութիւն ըլլայ Բուզանդայ գրուածոյն:

Նկատարելով ևս թէ այս ամեն ապացուցու-թիւնք ըլլալին նոր, ուղիղ և զօրաւորագոյն քան զնախ որ քանասիրաց, բայց չեմ տեսներ տակաւին ի նուա Բուզանդեան առեղծուածոյն լուծման համար նոր չառաջդիմութիւն մը: Փն-նադատիս նոր աշխատութեան արդիւնքն ու-րիշ բան եղած չըլլար, բայց նախորդ բանասի-րաց իմբին մէջ իստեմ զանաւ, այս կամ այն խնդրոյն նկատմամբ անոնց միտն կամ միւսոյն կողմնակից լոկ զինքն երեւցունելով, և ոչ ինչ ալ: Թէ ինչ ազգէ է Փաւստոս, ինչ լեզուաւ մատենագրած է, թէ արդի մեր ձեռքն հասածն ամբողջ է թէ ոչ, և ինչ լեզուներ են որ կէս դարէ ի վեր և աւելի՜ աղոնցմով զբաղած է բանասիրութիւնն, և մեր արդի քննադատիս ըսածները արդէն հաստատած ըլլալով ալ նա-խորդ բանասիրներէն ուրիշ փաստերով, եզրա-կացութեան մը չանգած չէ Բուզանդեան ընդ-հանուր խնդիրը: Նոր քննադատս, նախորդ բանասիրաց նման, այդ մասնական և երկրոր-դական կարգի խնդրովք զբաղելով, առանց զայն լծողելու Բուզանդեան մատենին ընդ-հանուր առեղծուածոյն հետ, ընկած է այն ծանր հետեանաց մէջ, որ երբ որոշած և ճշ-դեալ կարծուած եղբակացութիւնները առ իրեարս մերձեցունեմք, կը տեսնեմք ակնյայտնի որ իրա-րու հետ չեն յարմարիր բնաւ:

Այստեղ Հայր Պարոնեան մի քանի օ-րինակներ է առաջ բերում, որ մենք բայ ենք թողնում, տեղի սղութեան սլատա-ռով: Այնուհետեւ յարգելի քննադատը ա-սում է.

Արդի բանասիրութիւնն չազեալ ուրեմն և գրեթէ տաղտկացեալ այդ հնացեալ և ամուլ վէճերէն, իրաւունս կը համարի աչք դարձու-նել աւելի պիտանի և աւելի աչքի զարնող դժուարութեանց լուծումն խնդրել, որովք լի է Փաւստոսի մատեանն: Այլապիսի դժուարու-

թեանց նշանաւորագոյններէն մին է նոյն մա-տենին մէջ տեսնուած տարօրինակ երեւոյթն իւր լեզուին և շարադրութեանը մէջ, ուր բայ ի քերականական անկարգութենէ, կը տեսնուի և ռամկօրէն լեզուաւոր մը առաջին կարգի դասական (classique) ընտիր լեզուի հետ, կրկ-նութիւնք չաճախակի, և ալապաք և բազում անգամ ևս անպատշաճ, և ինչո՞ք քննադատս չանտեսէր զայն. բայց հարեանքի ուշադրու-թիւն տալով և ամենին չկաւածելով որ իւր ձեռք առած խնդրոց հետ ներքին կապ մը կրնայ ունենայ, բաւական կը համարի զայդ երեւոյթն նախ ի սկիզբն մատենին Փաւստոսի ձերական հասակին վերադրել (ԼՅ 12), և ի վերջոյս՝ «թարգմանիչն» քմացը կամ «ընդօ-րինակողներուն» անուշադրութեանը (ԼՅ 50): Անտես չթուր զարձակ թէ «անհարազատ յաւելուածք» կան ի մատենիդ յԱզաթանդեղու-ւէ, (ի Կորնելոյ), և ի Բարսեղի Պատարագու-մատուցէն ևն. առնուած, բայց հարեանքի կ'անցնի առանց բնաւ քննութեան մը տակ դնելու թէ ինչ պարագայիւք կամ եղանակաւ կրնան եղած ըլլալ այդ ներմուծումնք, և թէ ինչպէս և ճիշդ աւտիման կը լծողի այդ երե-ւոյթը իւր Գլխոյն եղբակացութեանը հետ (տես ի վեր անդր ԼՅ 2):

Արդի բանասիրութիւնն կը սպաւը ուրեմն այդ և ուրիշ ալապիսի կարեւոր խնդրոց վրայ առաջարկներ լսել և լուծման աշխատութիւն տեսնել ըստ կարգի: Եթէ նոր քննադատս չէր չօժարեր զայդպիսիս ստեղծել, զԼթ պարտ էր իւր նախորդ վերջին բանաւրներէն ոմանց չա-րուցած կարեւոր խնդիրները աւելի ուշադիր կերպիւր ի քննութեան առնուլ: Թերես խնդ-րոյն ընդհանուր աւապարկը նոր չառաջադիմե-ցուցիչ լոյս մը ընդունի այն կողմերէն:

Այնպիսի է, օրինակի չաղազս, այն նշանա-ւոր խորհրդածութիւնը, զոր ըրած էր նախ Պրօֆ. Ք. Պատկանեան, և որում ձայնակցած է Նորայր Բիւզանդայի, որ Փաւստոսի մատե-նին մէջ, ինչպէս անթիտելի է, ասորականու-թեան չայտնի հետք կը նշմարուին: Նոր քնն-նադատս զանց չընէր և զայդ խնդիրն ի մէջ բերել, բայց փոխանակ լուրջ հետազոտութեան կամ լուրջ հերքումն չօրինելու, թեթեալի կամ մանաւանդ հեղեղով իմն (ԼՅ 37) կ'անցնի զայնս: Այս ամեն անարդարանալի զանցառու-թեանց պատճառ ոչ ալ ինչ կը նկատեմ, բայց զի ինքն նախապաշարուած է զիւր միտքն հնացեալ և ամուլ խնդրովք միայն պարագե-ցունելու, և իւր այդ սահմանափակ տեսու-թիւնք ցաւալի հետեանք ունեցած են որ ոչ միայն իւր ընտրած ճիշդ նիւթոյն կարի աղ-բատին կերպարանք մը տուած է, ալ և իւր քննադատական հետազոտութեանց ընդարձակ ասպարկզին արագ ի ծալն հասած դտած է ինքզինքը, որով և ինքն ալ ստիպուած է հա-մեստաբար խոստովանելու թէ իւր այդ երկա-սիրութիւնը լոկ «ճաշակ» մի է (ԼՅ 8) և «թող փորձ» մը (ԼՅ 52), և զմեզ ալ ստիպած որ ձեռքէ զմատենիկ թողած ժամանակ, տա-կաւին Փաւստոսեան խնդիրն չթողուք ի բաց:

Այսօրիկ են ահա, Սեֆապատիւ Տեարք, իմ անձնական տեսութիւնք, և դատաստանք, չոր ոչ այնչափ համարձակեցոյց զիս Յ. Հեղինակին

հրաւերն որ «իստ և անաչառ» (ԼՅ 8) ըլլամ, որչափ ստիպեց Կոմիտեան կտակին ոգին, որ, ըստ որում ըմբռնած եմ, կ'ուզէ զմերային բա-նասէլս յորդորել չայնալիսի երկասիրութիւնս, որոյ ոչ թէ միայն առարկայք ազգային ըլլան, ալ և իրենց տեսակին մէջ զարգացեալ և մի-անուամայն ձեռնտու չառաջադիմեցունել հե-տզհետէ ազգային հմտութիւնը՝ ողջ և աւելի ևս զարգացեալ սկզբանց և ճանօթութեանց և զիւսից վրայ խարսխելով:

Հանդերձ այսու, այս իմ տեսութիւնքս գոր-ծոյն վրայ չընդհանուրս էլին: Գալով մանրա-մասնութեանց և առանձին յատկութեանց, հե-ռի եմ իւր անալիս և անարդ գործ մը նկատել տալէ զմատենիկդ: Ըստ որում առանձինն քնն-նադատական գործ կամ փորձ, հիւսնակն կ'ե-րեցունէ ի նմա իւր սիրած հարուստին վերա-բերեալ՝ նախ վերլուծական կարողութիւն,— թէպէտ զայդ կարողութիւնն ոչ ամենուրեք հաւասար խզիւր և հաւասար անաչառութեամբ ի գործ դրած կ'երեւի, մասնաւոր ելլէ կարծիք մը չիւրմէ բոլորած է,— և միանգամայն ևս իւր ընտրած նիւթին վերաբերեալ բաւական հմտու-թիւն,— թէպէտ և տակաւին ոչ այնքան զար-գացեալ և ընդարձակ, որ զոհապետներ նաեւ հեռաւորագոյն սահմանաց ձգտող բանասէր մտքերը, իր տեսնուին զարձեալ այս փոքրիկ փորձոյն մէջ հեղինակին ուշադիր ու մանրա-կրկիտ հետազոտ և անդադարձող միտքը, ո-րով չաջողած է անակնկալ զեղեցիկ զիւտեր ընել,— որպիսի է «Հեռ» բառին մէջ ընթեր-նուլ «Հեռ» բառը, թէպէտ չեմ ընդունիր, և «Հե-ռ»-ին մէջ «Հեռ» անունը տեսնել իւր ազգա-կանօքն,— և ընտիր տեսութեանց հանդիպեց-նել,— ինչպիսի է գոր Գ զլուոյն մէջ Փաւստո-սի աղբիւրներուն վրայ ձառած մասը, և կամ այն ընդհանուր ամփով և վճիտ սրտակերն, չորում կը նկատարէ հակիրճ կերպիւր զարուն քաղաքական անցեալ վիճակն: Այն անշան է և լեզուն և գրութեան ոճը, թէպէտ զժբաղ-դաբար չը զգուշանար ինչ ինչ Ռուսահայոց ընտելացած օտարութիւններէ, որ օրինաւորա-պէս խորթ և անտեղի կ'երևին մեզ Երեմտեացոյ, ներքին չէին մանաւանդ լուրջ բանասէրի մը որ հնութեամբ և հին հայկական մատենա-գրութեամբ կը զբաղնու. չաջող են իւր բա-ցատրութիւնքն, և հաճելի իւր սեղմ, կորովի և արագ գրուցուածք, առանց մթութեան մէջ խարսխալի ստալու: Սակայն կը նկատեմ որ վերջին երկու պիտոց մէջ զիսաւորապէս՝ լաւ դատաւորուած չէ նիւթոց բնական կարգն:

Հուսկ ուրեմն վերջնական դատաստանս այս է, որ այս երկասիրութիւնս զիտական սրբ-բերական հանդիսի մը մէջ, նոյն իսկ զիտնոց օղտակար և հաճելի ընթերցուած մը հալթուց-թող, արժանաւոր չօղուածներ կարող էր կապ-մել, բայց ոչ և առանձին մատեան մը, որ ա-ւելի պարտաւորութեանց տակ զնող ձեւ մի է զգործն:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

II

6/18 յունիսի 1890 թ.

Առաւօտեան ժամի 4-ն է. երկաթուղու կառախումբն արագ գնացքով մօտենում է Աւստրիայի մայրաքաղաք Վեննային:

Չատախօս մարդիկ միշտ ձանձրալի են, բայց այս գիշեր համոզուեցայ որ երբեմն շատախօսութիւնն ևս իւր առաւելութիւններն ունի. երեկոյեան դէմ, կրակաւ քաղաքից ճանապարհ ընկնելու ժամանակ ի միջի աչոյց մեր «վագոնը» ներս մտաւ և մի կարճիկ, տարիքով և կանոնաւոր դէմքի գծագրութիւն ունեցող մի պարոն իւր ձեռքի փոքրիկ կապոցը տեղաւորելով և գերմաներէն լեզուով, սակայն ունգարական արտասանութեամբ ներկայ եղողներին ողջունելով, նա իսկոյն հանեց ծոցից իւր ծխամորժը (չիբուխը), լցրեց քսակի մէջ պահուած ծխախոտով և սկսեց «փստացնել».— «Թող մեր «քեանդիսուդաները» և «մոթալփափաղ» «աղա» ու «նօքեար»ները չ'կարծեն թէ մէնակ իրանք են վաչելու»։ Երկար «չիբուխ» «փստացնելու» կամ ձ և ձ հոսհոս «խմելու», և ամեն մի սրտալի ներշնչումից և արտաշնչումից յետոյ թքելու վաչելութիւնը. Եւրոպայում ևս կան այդպիսի վաչելութիւն զգացողներ։— Մի քանի րոպէ իւր բերանից արձակած ծխի ամպերի մէջ լուռ մնալուց յետոյ, նորեկ պարոնը սկսեց իւր «մասլահաթը»։ փորձուած և խորամանկ աղուէսի նման իւր շուրջը դիտելով՝ տեսաւ որ բոլոր ներկայ եղողներն երիտասարդ մարդիկ են, ուստի և նոցա ուշադրութիւնը գրաւելու ամենալաւ միջոցը գործ դրեց. յայտնի է որ երիտասարդութիւնը մի ընդհանուր «հիւանդութիւն» ունի, նա միշտ հետաքրքրուած է սիրոյ խնդիրներով. մեր նորեկն էլ ուղղակի իւր լսողների այդ թոյլ կողմից բռնեց և սկսեց պատմել իւր անցած կեանքից ճիշտ ու շինճու իրողութիւններ համեմելով դոցա զանազան սրախօսութիւններով և զուարճալի միջադէպերով, որոց հետ երբեմն միանում էր նաև լսողներից մէկի կատակն ու ընդհանուր ծիծաղը. նա պատմեց թէ ինքն ինչպէս «չնայդեղեղեղէլէլ» այսինքն գերձակի տշակերտ, ոտքով պտտել է ամբողջ Աւստրիան առանց մի կոպէկ ունենալու գրպանում. և թէ ինչպիսի արկածների է հանդիպել և այլն. նա պատմեց իւր ամբողջ կեանքը միայն զանազան վերնագիրների տակ անուանելով դոցա «մի պատմութիւն իմ կեանքից», «իմ կեանքի պատմութիւնը», «մի կտոր իմ կեանքի պատմութիւնից» և այլն, որոնք ինձ իսկոյն չիշեցրին մեր հայ յարգելի և յայտնի գործիչներից մէկի գրած յօդուածների վերնագիրները:

Ինչ և իցէ նորեկ պարոնի այդ շատախօսութիւնը մեզ այն օգուտը տուեց այն գիշեր, որ առանց նկատելու ամբողջ գիշերն անցաւ և լուսոյ ճառագայթներն առաւօտեան կանուխ մեզ արթուն և զուարթուն գտան. շատ չանցաւ և շոգէմեքենայի սուղոցը իմաց տուեց մեզ, որ հասել ենք Վեննայի փառահեղ կայարանը. ամենքս էլ սիրով մնաս բարև ասելով մեր զուարճախօս-շատախօսին իջանք կայարանը և այնտեղից մի կառքի մէջ տեղաւորուե-

լով և ամաչի փողոցների միջով անցնելով՝ հասանք մեզ արդէն առաջուց յայտնի համեստ հիւրանոցը, որ գտանուած է ուղիղ «սինգի» վրայ եղող և մանկավարժութեան հայր Պեստալոցցիի անունը կրող փողոցում:

Վեննայի նկարագրութիւնն արդէն երկու տարի առաջ արած լինելով «Արձագանքում» «Ննայից — Պետերբուրգ» ճանապարհորդական նկատողութեանցս մէջ, այս անգամ ևս աւելորդ է կրկնել նոյնը, ուստի ուշադրութիւն եմ դարձնում աւելի տեղույ ժողովրդի քաղաքական և քաղաքացիական զբաղմունքի վրայ:

Այստեղ արդէն ամառ է համարվում, թէև իւրաքանչիւր օր շարունակ գարնանային բարակ անձրև է զալիս և առանց վերարկուի չի կարելի դուրս գալ. իսկական և փոքի միջոցով շինճու «արիստոկրատ» ընտանիքներն արդէն ամառանոց են քաշուել և բնակւում են քաղաքի հեռու և մօտիկ շրջաններում. օպերային թատրոնն արդէն փակուել է, «կաֆէ» սրճատունները դատարկվում են հետզհետէ և ժողովուրդը դիմում է քաղաքից դուրս եղած զբօսավայրեր և զուարճատեղիներ, որոնց մէջ ամենազրկաւոր տեղը բռնում են «շեօնբուրն» և «պրատէր»։ «պրատէրը» մի ընդարձակ և անտառապատ զբօսավայր է՝ գեղեցիկ մարգագետիններով և ընտիր ու փարթամ ծառատունկերով շրջապատուած. հինգ ճառագայթած ծառատունկ փողոցներ միմեանց հանդիպելով կազմում են մի աստղ, ուստի և կոչւում «պրատէրշտերն»։ Երեք կարգ ծառուղիները մի մղունից աւելի երկարութիւն ունին և երբեմն երբեմն ծառայում են պալատական և իշխանական կառավարների արշաւանքներին:

Պրատերում կարելի է ամեն տեսակ զուարճութիւն գտնել. թատրոն, պանօրամա, սրճատուն, գարեջրատուն, ցիրկ, գազանանոց գանազան տեսակ «հրաշալի բան»-եր օրինակ մի «հսկայ կին», «երկգլխեան խոզ», «լուերի պար» և այլն և այլն, որոնք կիրակէ և տօն օրերին զուարճացնում են Վեննայի, հազարներով դէպի «պրատէր» դիմող, հասարակ դասակարգի մարդկանց: Առհասարակ Վեննայի բնակիչները զուարճասէր և ուրախ ժողովուրդ են. նոքա սիրում են երաժշտութիւն և պար, ազատ ժամերն անցնում են ընկերութեան մէջ, գարեջրի սեղանի շուրջը և թատրոն են յաճախում. խօսում են միշտ թատրոնի, երաժշտութեան մասին և ամեն օր լրագիր կարդալով պարզ հասկացողութիւն ունին քաղաքական դէպքերի և ինդիւիդուալ մասին:

Սակայն մի բան ամենից առաւել աչքի է ընկնում Վեննայում եւրոպական այլ քաղաքներից եկողների համար. այդ է Վեննայի կանանց գեղեկութիւնը. եթէ կանանց «գեղեցիկ սեռ» կոչումը պատմական ծագումն ունի, անպատճառ Վեննայում կլինի յառաջացած:

Վեննացին սիրում է նստել սրճատանը. մի թաս սև սուրճ կամ «մելանժ» խմելով և մի սիգար ծխելով նա կարգում է օրուայ բոլոր նորութիւնները այն բազմաթիւ տեղական և արտասահմանեան լրագիրներում, որ ստացւում են Վեննայի պալատական «կաֆէ» ներում. այս «կաֆէ» — սրճանոցների թիւն

անչափ շատ է, որ համարեա թէ իւրաքանչիւր փողոցի վրայ կարելի է մէկը գտնել: Մենք էլ հետեւելով միշտ օրինաց աշխարհի, առաւօտները քնից արթնանալուց և հագնուելուց յետոյ իսկոյն վազում ենք մի սրճատուն՝ մի բաժակ «մելանժ» խմելու և լրագիր կարդալու:

Այս օրերս ամբողջ լրագրութիւն և ամբողջ Վեննան զբաղուած են Անգլիայի և Գերմանիայի մէջ կայացած համաձայնութեան խնդրով, որ յանկարծակի յայտնուեցաւ և ոչ ոք նախապատրաստուած չէր այդ լուրի համար. գերմանական ժողովրդի մեծամասնութիւնն ուրախ է, փոքրիկ «Հէլգոլանդը» կրկին գերմանիային է պատկանում. ի հարկէ գերմանացու համար հաճելի չէր տեսնել, որ իւր մեծ հայրենիքից մի քանի քաջ հեռու գտանուող փոքրիկ ժաշուր մի օտար պետութեան է պատկանում. գերմանացուց ինքնասիրութիւնը վիրաւորում էր այդ հանգամանքով. այժմ այդ վտանգից ազատուեցան, Անգլիային դոհելով հեռու Աֆրիկայում ունեցած իրաւունքներից մի մասը: Հէլգոլանդը հնուց պատկանում էր գերմանացուց. 1807 թուին միայն տիրեցին Անգլիացիք. այդ կղզին և ցայժմ մնացել էր նոցա ձեռքը, թէև մի առանձին օգուտ էլ չունէին. Կղզու բնակիչները ապրում են ձկնորսութեամբ և չբաւոր ժողովուրդ են միայն ամառները կենդանութիւն էր ստանում «Հէլգոլանդը» երբ հազարաւոր գերմանացիք ամառանոց էին գնում «Հօրդգէէ» մրրկածուփ ալիքների մէջ լողանալու և առողջանալու: «Հէլգոլանդը» և աֆրիկեան Զանգիբարը հարկաւ միայն գերմանացուց և անգլիացուց էին հետաքրքրում անմիջապէս, և եթէ ինդիւրը միայն այդ լինէր այդչափ խօսակցութեանց առարկայ չէր լինի. սակայն այլ խնդիր ևս կայ, քաղաքական բարձր շրջաններում քննադատութեանց և հոգացողութեան նիւթ էր դարձել ոչ թէ Հէլգոլանդը, այլ այն համաձայնութիւնը, որ կայացել էր գերմանական և անգլիական պետութեանց մէջ. շատերն այդ համաձայնութեան տակ գաղտնի դաշնագրութիւն են ենթադրում այդ երկու պետութեանց մէջ՝ արտաքին վտանգի ժամանակ միմեանց օգնելու պայմանով. այս ենթադրութիւնն աւելի ընդարձակ շրջանի մէջ տարածուեցաւ, երբ գերմանական նոր կանցլէր Կապրլի և Լօնդօնի գերմանական դեսպանը կայսրից «սև արծու»ի ամենաբարձր շքանշանով վարձատրուեցան այդ «համաձայնութեան» առիթով: Այս ենթադրութիւնները մնացին իբրև լոկ ենթադրութիւններ և պաշտօնապէս հերքուեցաւ գաղտնի դաշնակցութեան գոյութիւնը. սակայն շատ անգամ այսօրուայ պաշտօնապէս հերքուածը վաղն իբրև հաստատ իրողութիւն է յայտնուում...

L O P Դ:

* *

«Արևելք» լրագիրը հաղորդում է, որ Իզմիրեանց կտակի մնացուց յանձնաժողովը որոշել է այս տարուայ յատկացեալ գումարից 20 ոսկի (մօտ 200 ռ.) իբրև մրցանակ տալ խորէն վարդապետ Ստեփանէի «Խորենացւոյ աշխարհաբար թարգմանութեան»: Ինչպէս յայտնի է մրցանակի տարեկան ամբողջ գումարն է 60 ոսկի (600 ռ.), սակայն յանձնաժողովը այս տարի 20 ոսկի է միայն որոշել տալ, մնացեալ 40 ոսկին յետաձգելով առաջիկայ տարուայ մրցանակի համար, համաձայն կտակագրի:

*
* *

Մեզ գրում են Բագուից.

«Լսելով, որ հայր Եղիշէ քահանայ Գեղամեանցը ժամանակաւորապէս Վեհափառ Վաթիկանի հրամանաւ նշանակուած է Վրաստանի և Իմերէթի ուսումնարանների վերատեսուչ, քաղաքիս հայ հասարակութիւնը կամեցաւ Տէր-հօր ճաշ տալ նորա հիմնած տեղոյս հասարակական բուժարանի դահլիճում, որտեղ և պիտի յանձնուէր Տէր-հօր հասարակութեան և երիտասարդութեան կողմից մի քանի նուէրներ, սակայն հայր Գեղամեանը հրաժարուելով այդ հասարակական ճաշից, շնորհակալութիւն է յայտնել հրաւիրողներին և օրհնել ամբողջ հասարակութեան, աւելացնելով, որ ինքը Տէր-հայրը սրտանց շնորհակալ է հասարակութեան ամեն դասակարգից՝ թէ հասարակութիւնը ամեն ժամանակ եռանդով և սիրով աջակցել է իրան գործել ազգային ամեն մի բարի գործերում. և հետևաբար ինքն իրան դորանով արդէն վարձատրուած և պատուած է համարում:

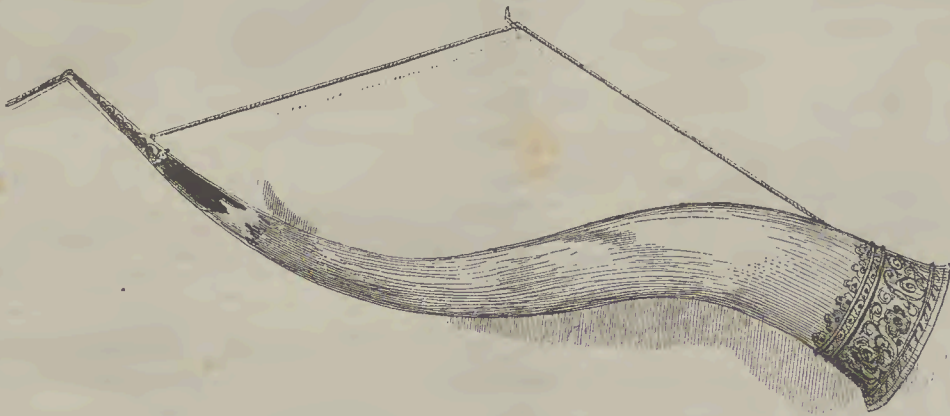
«Այս իսկ պատճառով ճաշը չը կայանալուց յետոյ վեց անձինք ներկայանալով հասարակութեան և երիտասարդութեան կողմից Տէր-հօր իւր բնակարանում, ճանապարհուելուց մի օր առաջ, յանձնել են նուէրները, որը բաղկացած է լինում երեք առանձին առանձին իրերից: 1) Մի հատ արծաթեայ և ոսկէջրած ձեռքի խաչ հետևեալ արձանագրութեամբ՝ «Արթ. Եղիշէ ք. Գեղամեանցին, Բագուայ հայ հասարակութիւնից:—Թող այս խաչը հովանի և պահպան լինի 2եդ՝ մինչև 2եր կրկին Վերստիսի Ի Բագու 15 յունիսի 90 թ.»

2) մի հատ ոսկեայ մասնատուփ, վրան շնորհալի կերպով փորագրուած Ս. Էջմիածնայ Տաճարի կաթողիկէն, որը կրում էր հետևեալ արձանագրութիւնը՝ «Արթ. Հայր Եղիշէ ք. Գեղամեանցին, Բագուայ հայ հասարակութիւնից 1890» և 3) մի արկղիկ (ФУТЛЯРЪ) միջին մի պրէքտոր արծաթեայ գեղեցիկ ծաղկանկար քանդակներով, նոյնպէս ոսկէջրած դանակ, պատառաքաղ, գլխներ և մի քանի ճանապարհորդական առարկաներ, նոյնպէս փորագրուած, վերջինս երիտասարդութեան կողմից էր»:

*
* *

Մեզ գրում են Գորիից.

«Գորուայ գաւառի Ախալքալաք հայ գիւղը տարոյս վերջերին ունենալու է մի շքեղ, գեղեցիկ, և օրինակելի հայ եկեղեցի, որ պտուղ է տեղական Յովհաննէս աւագ քահ. Տէր-Գալստեանցի նուիրաբե-

ԳԻՆՈՒ ԱՐԹԱԹԻ ԵՂՏԻՐ.

րութեան և ճարտ. Ն. Գրիգորեանցի շնորհքի, որ ձրիաբար կազմել է այդ օրինակելի եկեղեցւոյ նախագիծը, նախահաշիւը և այլն, և մինչև այժմ հսկում է շինութեան գործին: Եկեղեցու վրայ 20,000-ի չափ ծախս պիտի լինի, որը ամենայն ուրախութեամբ հոգում է, ինչպէս ասացինք, Յովհաննէս հայր Տէր-Գալստեանցը, որն և արժանացել է ամենայն հայոց Վեհափառ Վաթիկանի օրհնութեան կոնդակին: Եկեղեցին շինվում է զուտ քարից և երկաթից, ուստի և հըրդեհուելու վտանգից ազատ է: Եկեղեցու դռները, լուսամուտները և սեղանի բեմը երկաթից և թուջից են, իսկ ամբողջ շինութիւնը տեղական սպիտակ քարից, բացի սիւներից և կամարներից, որ Արգէթի քարից են»:

*
* *

Ստացանք Պետերբուրգից «Հորացիոս» անունով թարգմանական գրքոյկը: Այս

գրքոյկի ևս ուղղութիւնն և բովանդակութիւնը նոյնն է, ինչ-որ Պետերբուրգի ուսանողների միւս հրատարակութիւնները: Հասարակ ժողովրդի ընթերցանութեան համար հրատարակուած լինելով, նորա գինը 5 կոպ. է, մի գումար, որ կարող են վրձարել աղքատ գիւղացիներն էլ: Գաւառական ուսուցիչների պարտքն է այս տեսակ գրքոյկներ տարածել ժողովրդի բոլոր խաւերի մէջ:

*
* *

Անցեալ չորեքշաբթի, ամսոյս 11-ին, Թիֆլիզի ազնուականների բանկի թատրոնում հայ դերասանական խմբի բեկորները մի ներկայացում տուին յօգուտ խարկովի հայ ուսանողների: Խաղացուեց «Ընտանեկան գաղտնիք» կօմեդիան և «Փարիզի կօշկակար» վօդրվիլը: Թատրոնը կիսից աւելի լիքն էր: Գերասանները խաղացին շատ միջակ, կօմեդիան բաւական անբովանդակ էր:

*
* *

Ախալցխայից մեզ գրում են.

Ներկայ թուականից 6-7 տարի առաջ Հնդկաստանի մէջ մեռնող ուսուսպատակ Յովսէփ Անուշեանցի, այն է՝ Անուշեանի կտակն՝ գրաւած է արդէն տեղիս հայ հասարակութեան ուշադրութիւնը: Յովսէփ Անուշեանցն՝ ինչպէս պաշտօնական հաստատութիւններից երևում է՝ բուն Ախալցխացի է: Սորանից 60-65 տարի առաջ՝ Կոստանդնուպօլսից վերադառնալով Ախալցխայ՝ իջևանել է իւր ազգական Յարութիւն Անուշեանցի տանն. ուր մի քանի օր մնալուց յետոյ՝ իւր ազգականի ընտանիքին և ծանօթներին դանազան ընծաներ տալով՝ ճանապարհորդել է Պարսկաստան, և Պարսկաստանից՝ անցել է Հնդկաստան: Բայց թէ՛ Հնդկաստանում և կամ ուրիշ երկիրներում՝ ինչքան է մնացել, և ի՞նչ գործով պարապած է եղել նա՝ յայտնի չէր, մինչև իւր կենաց վերջին շունչը: Թէպէտև՝ ժամանակ առ ժամանակ հանգուցեալի հայ-Ղուսաւորչականութեան, տեղիս Անուշեանցի հետ ունեցած ազգակցութեան և կարողութեան մասին՝ զանազան տեղեկութիւններ հաղորդվում էին, այնու ամենայնիւ՝ անհաւատալի մի բան էր թուում ամենքին:

Բայց վերջին ժամանակներս՝ Կոստանդնուպոլսոյ ռուսաց զենեքալ Հիւպատոսի զրութեան Հիման վրայ, որ 1889 թուականի ապրիլի 25-ին, ընդ № 371. ուղղած էր Թիֆլիսի պ. նահանգապետի պաշտօնակատարին, արդէն վկաների օրինաւոր ցուցմամբ ստուգուեցաւ, որ լիւրաւի՝ Յարութիւն Անուշեանցն, նոյն իսկ Յովսէփ Անուշեանի ազգականն է. — և որոց՝ վաւերական վկայութիւնն ևս, տեղիս ուստիկանութիւնը՝ ուղարկեց Թիֆլիսի պ. նահանգապետին, Կոստանդնուպոլսոյ ռուսաց Հիւպատոսին ուղարկելու համար, նորա պահանջման համեմատ: Եւ ահա պ. Հիւպատոսն ևս՝ Կոստանդնուպոլսոյ ազամանսից բանկի զրութեան վրայ Հիմնուած՝ այսպէս շեշտում է իւր վերտոգեալ զրութեան մէջ, որ նա՝ այսինքն Յովսէփ Անուշեանցն, սորանից 5-6 տարի առաջ Հնդկաստանի մէջ մեղմելով՝ Լոնտոնայի Փոլիարինական բարձրագոյն բանկում կտակով թողած է «Հոգի» կարգաւորումը:

Այս հարցով յուզուող և հետաքրքիր եղող վաճառականներից և հասկացողներից ոմանք՝ կարգաւորում օտարազգի լրագիրներում՝ հաւաստիացնում են, որ հանգուցեալ Անուշեանցի «Հոգի» կարգաւորումն անգլիական 19 միլիոն ստեռլին է կշռում, որ Ռուսաստանի զրամական արժէքի հաշուով 100 միլիոն ռուբլի է անում: Սոյն գործը՝ պ. Յարութիւն Անուշեանցն՝ առանձին պայմանագրով և վաւերական հաւատարմագրով յանձնեց տեղիս բնակիչ Նիկիտե Մեծատունեանցին. որ այժմ պատրաստվում է ճանապարհորդել Կոստանդնուպոլսոյ ռուսաց Հիւպատոսին ներկայանալու. և այնտեղից՝ զէպի Հնդկաստան և Լոնտոն:

***

Գանձակից «Նույն. Արագ.» լրագրին հաղորդում են հետևեալը.

«Յուլիսի 7-ին, շաբաթ օրը, Գանձակի նահանգական գատարանում քրննուեց մի քրէական գործ, որ արժանի է մեծ հետաքրքրութեան: Գանձակիցի Աւագ Քարսաղանեանը (գուցէ Փարսաղանեան) անունով մի 17 տարեկան պատանի մեղադրվում էր իւր եղբորը սպանելու և եղբոր կնոջը ու փոքրիկ երեխային վիրաւորելու պատճառով: Ամբաստանադրից երևում է, որ Աւագը, մի օր, տուն վերադառնալով, տեսնում է, որ իւր եղբայրը ծեծում է իրանց մօրը և հայհուդում է փողոցային խօսքերով: Աւագը, որ առաջ էլ շատ անգամ իւր տանը վկայ էր եղել այդպիսի

վրդովեցուցիչ տեսարանի, մտնում է իւր սենեակը, վերցնում է այնտեղից մի անորձանակ և կրակ է տալիս եղբորը: Հաւատացած լինելով, որ եղբոր կինն էլ պակաս չէ նպաստել ընտանեկան խռովութիւններին, Աւագը ատրճանակ է արձակում նորա վրայ էլ և յետոյ օրօրօցում պառկած երեխայի վրայ էլ: Վիրաւորուած եղբայրը, երկու օր անցած մեղմում է, իսկ սորա կինը և երեխան, թեթեւ վէրք ստացած լինելով, կենդանի են մնում:

«Մարդասպանին պաշտպանող երգուեալ հաւատարմատար Ֆեօդորովը բաւական ազդու կերպով նկարագրեց Աւագի անտանելի գրութիւնը ընտանիքում, սպանուած եղբոր և սորա կնոջ բնաւորութիւնը: Քսան ըստէ խորհրդակցելուց յետոյ, գատարները վճիռ կաշնցրին, որով Աւագ Քարսաղանեանը դատապարտվում է երեք տարով բանտարկութեան, բացի դորանից տարեկան 70 ռուբլ վճարելու սպանուած եղբոր ալրիին և երեխային մինչև ալրիի մահը կամ ամուսնանալը:

«Գունատ, նիհար տասնութ տարեկան յանցաւորը, որ ուսանում էր քաղաքային ուսումնարանում, իւր մահացած կերպարանքով հանգիստականների վրայ շատ ճշնշող տպաւորութիւն գործեց: Բոլորը ակամայ հարց էին տալիս՝ ինչ գուրս կը գայ այդ հիւանդոտ պատանուց երեք տարի բանտարկութիւնից յետոյ»:

Ֆ Է Լ Ի Է Տ Օ Ն

ԶՈՒՐ ՅՈՅՍԵՐ

Վ Ե Պ

(ձարունակութիւն)

Օրը կիրակի էր. մի օր, երբ բժիշկը սովորաբար այցելում էր իւր այն ծանօթներին, որոնց հետ կամենում էր բարեկամութիւն հաստատել: Այս անգամ, կէսօրուայ ուղիւ տասներկու ժամին, նրա կողքը կանգ առաւ քաղաքի հարուստ տներէց մէկի առաջ:

— Պարոն Ագամովը տանն է, — հարցրեց նա, դրան գանդակի ձայնին գուրս եկող իմերէլ սպասաւորից:

— Ո՛չ:

— Ո՛վ կայ:

— Եղբիկ պարոնները:

— Հարցրու, կարո՞ղ է դօքտօր Մելիք-Բարսեղեանը ներկայանալ:

Մինչ ծառայի վերադառնալը բժիշկը մտքում մի քանի անգամ արտասանեց իւր ազգանունը և առաջին անգամ զգաց, որ նա բաւական կոշտ է հնչում: «Ափսոս Մելիքը, որ կայցրել

են Բարսեղին», մտածեց նա, անիծելով իւր հօր՝ ճաշակը, որ չէր կարողացել ժամանակին աւելի ազնուահայեցիւն դարձնել այդ ազգանունը:

Տանտիրուհին նրան ընդունեց ուրախութեամբ և հրաւիրեց մի շքեղ զարդարած ընդարձակ հիւրասենեակ, ուր նստած էին նրա երկու գոյգ հասուն աղջիկները Ագամովները Թիֆլիսում մի յայտնի ընտանիք էին: Ինքը, ծերունի Ագամովը, մի պաշտօնաթող չինօպիէ էր, որ ժամանակին կարողացել էր իւր աղջկերանց բաղդը ապահովել առանձին առանձին օժիտով:

Տեսնելով բժիշկին, չորս քոյրերը միաժամանակ ոտքի կանգնեցին, հերթով սեղմեցին նրա ձեռքը և կրկին նստեցին — իւրաքանչիւրը իւր առաջուկ տեղը: Սովորական նախաբանից յետոյ, տանտիրուհին խօսք բաց արաւ քաղաքային նորութիւնների մասին: Եւ որովհետեւ նրա ուղեղը գիշեր-ցերեկ զբաղված էր իւր աղջկերանց ճակատագրով, ուստի բնական է, որ այդ նորութիւնները ինչէն համապատասխան նրա մտաւոր տրամադրութեանը:

— Դուք ճանաչում էք Հայաբեանին, — հարցրեց նա բժիշկից, մի քանի համանման լուրեր հաղորդելուց յետոյ:

— Ճանաչում եմ:

— Երեւակեցե՞ք, այդ մարդը քանի տարի է չի պակվել, հիմա, ասում են, ուզում է պըսակվի:

— Այո:

— Այո:

— Ո՛ւմ վրայ:

Տանտիրուհին շինծու արհամարհանքով ժպտաց:

— Ով գիտէ ում վրայ, այստեղ մի «բազազ» չիկոյ՝ կայ, որի կնիկը իրան արխատկրատկա է ձեւացնում, կարծեմ այդ բազազի եղբոր աղջիկն է...

Բժիշկը մի տարօրինակ շարժում գործեց, ուղղելով պենսիլն:

— Մի աղքատ աղջիկ է, ոչ հայր ունի, ոչ մայր, հօրեղջօրից զրկուած, օրուայ հացին կարօտ: Վարինկա, — դարձաւ տիկինը իւր երկրորդ աղջկանը, որ թուխ գունով, երկարած երեսով և փոքրիկ աչքերով մի արարած էր, մի փոքր գեղեցիկ քան միւս քոյրերը, — Վարինկա, այն աղջկայ անուն ինչ է:

— Մարօ:

— Մարիա:

— Մաշա:

— Մարիամ:

Պատասխանեցին չորս քոյրերը միաժամանակ: Բժիշկը շփոթվեց: Առաջին անգամն էր նա լսում մի լուր, որ վաղուց արդէն պտտում էր քաղաքում:

Տիկինը շարունակեց.

— Այդ Հայաբեանը մեր Թիֆլիզի ամենալաւ փեսացուներից մէկն է, յանկարծ ուզում է պակվել այդ աղքատ աղջկայ վրայ: Ի՛նչ կասէք, դօքտօր, լաւ բան է:

— Ես կարծում եմ, որ շատ ազնիւ բան է, մի հարուստ մարդու կողմից, — պատասխանեց բժիշկը համեստութեամբ:

— Ես էլ կարծում եմ, — մէջ մտաւ տիկնոջ աւագ աղջիկը:

— Ես էլ, — կրկնեց երկրորդը — Վարինկան:

— Ես էլ, — կրկնեց երրորդը:

Չորրորդը լռեց, որովհետև հասակը չէր ներում համարձակ լինել:

— Բայց դուք տեսէք, որ, — շարունակեց տանտիրինը, — այդ աղջիկը կոտորատվում է, ասում են, չի ուզում գնալ հալաբեանին: Իզուր չէ ասած՝ աղբատ ու հպարտ:

— Մամա, — խօսեց Վարինկան, — հպարտութիւնը խօս չէ պատճառը:

— Բնա:

Բոլոր քոյրերը նայեցին միմեանց երեսին, դուրսնեքը ցած գցեցին և աչքի տակով սկսեցին նայել բժշկի կողմ:

— Ինչու չի գնում, — կրկնեց մայրը իւր հարցը:

— Սիրահարված է մէկ ուրիշի վրայ, — լսկեց չորս քոյրերի կողմից, բայց թէ որն ասաց — այդ մնաց անայտ:

Բժիշկը երկրորդ տարօրինակ շարժումն արաւ, այս անգամ աւելի զօրեղ: Նա նկատեց, որ ամենից աւելի յամառութեամբ նայում է իւր վրայ Վարինկան: Դա այն օրիորդն էր, որին բժիշկը հետամուտ լինելիս Մարիամը տեսել էր այն չարագուշակ երեկոյ:

Տանտիրինը սկսեց տրամաբանօրէն ծագել և առհասարակ պատարակել սէր ասած բանը և սիրահարվողներին:

Բժիշկը յաջողութեամբ փոխեց խօսակցութեան առարկան և, մի քառորդ ժամի չափ ևս նստելով, հրաժեշտ տուեց, դուրս եկաւ վերին աստիճանի անախորժ տպաւորութեան ներքոյ: — Անախորժ, որովհետև այն, ինչից վախենում էր, արդէն կատարվում էր — նրա անունը սկսել էր բամբասանքի առարկայ դառնալ:

Փողոցի մայրի վրայ նոյն վայրկեանին, երբ ձեռագիրքը բարձրացրած կառք էր կանչում, նրա առաջով անցաւ Ռուբէնը: Հանդիպումը այնպէս էր, որ բժիշկը, հակառակ իւր ցանկութեան, չը կարողացաւ խոյս տալ:

— Ա՜ս, փառք Աստուծոյ, քո երեսդ էլ տեսայ, — գոչեց նա կեղծ զգացմունքով, այնպէս որ, կարծես, ոչինչ անախորժութիւն տեղի չէր ունեցել նրանց մէջ:

Ռուբէնը շատ սառն բարեւեց և ականջ ընդունեց ընկերոջ ձեռը, որ ծածկուած էր փսյլուն ձեռնոցով:

— Եղբայր, ինչո՞ւ ես գալիս ինձ մօտ, միթէ քեզ էլ պէտք է հրաւիրեմ, որ շնորհ բերես, — յանդիմանեց բժիշկը ընկերաբար, ուշադրութիւն չը դարձնելով ընկերոջ սառնութեան վրայ:

— Ես քեզ մօտ ինչ գործ ունեմ, — արտասանեց Ռուբէնը դառն սրտմտութեամբ:

Բժիշկը իրան զարմացած ձևացրեց:

— Ի՞նչպէս, դու ինձ մոռացել ես:

Եւ, նայելով Ռուբէնի երեսին, դուրսը յանդիմանութեամբ երեքեց աչ ու ձախ և խորին համեստութեամբ շարունակեց:

— Հաա, ուրեմն մոռացել ես: Զատ լաւ, մոռացիք, ինչ անեմ, երևի, արժանի եմ: Բայց ես այդպէս չեմ, ես միշտ չիշում եմ իմ հին ընկերներին, ես չեմ կարող նրանց հետ այդպէս շուտ կտրել բարեկամութիւնս:

Այս խօսքերի տակ թաղնուած յանգնութիւնը կատարեցրեց Ռուբէնին:

— Վասիլ, — գոչեց նա դողդոջուն ձայնով, —

վաղուց ես սովորել այդ եզուրտական լեզուով խօսելը:

Բժիշկը ժպտաց:

— Ի՜նչ, եղբայր, ես չեմ հասկանում ինչո՞ւ այդպէս բարկացած ես ինձ վրայ, ինչ է պատահել:

Այս երկրորդ յանգնութիւնը միանգամայն ապշեցրեց Ռուբէնին:

— Ի՞նչ, դու դեռ համարձակվում ես արածդ մոռանալ, դու դեռ հարցնում ես:

Խօսակցութիւնը տեղի ունէր փողոցի մայրի վրայ, և այդ սաստիկ անհանգստացնում էր բժշկին: Նա անդադար նայում էր աչ ու ձախ, վախենալով մի գուցէ Ռուբէնի հետզհետէ գրգռուող ձայնը անցորդների ուշադրութիւնը գրաւի:

— Ռուբէն, — ասաց նա մեղմ և համոզիչ ձայնով, մի և նոյն ժամանակ, աչ ձեռը դնելով ընկերոջ ուսի վրայ, — ես տեսնում եմ, որ այսօր քէփոջ տեղը չէ: Ահա կառք, չես բարեհաճիլ արդեօք գնալ ինձ հետ տունս: Ես մի երկու ժամ ազատ ժամանակ ունիմ, կարող եմ նուիրել քեզ:

Ռուբէնը լուռ էր:

Ինչպէս բժշկի տունը — նա երբէք չէր համաձայնուիլ, բայց խօսել նրա հետ վերջին անգամ, պահանջել նրանից վերջին բացադրութիւնը — այդ ես ցանկանում էր վաղուց: Արդէն հինգ շաբաթ էր անցել այն երեկոյցից, երբ Մարիամի հետ խօսելուց խոյս տուեց բժիշկը, և այսօր Ռուբէնը առաջին անգամն էր պատահում նրան: Նա գիտէր, որ այսուհետեւ բժիշկը աշխատելու է հեռու պահել իրան: Ինչպէս չարմար առիթը բաց թողնել, ինչպէս անպատիժ թողնել նրան, ինչպէս թող տալ, որ նա այդպէս հեշտութեամբ ազատվի պատասխանատվութիւնից:

— Ես քո տան շէմքը ոտք դնիլ չեմ կարող, — պատասխանեց Ռուբէնը, հազիւ զսպելով կատաղութիւնը, — բայց քեզ հետ պէտք է խօսեմ, որովհետև ստիպված եմ խօսել: Անցնի՛ք մի փոքր:

Նրանք գնացին միասին և հասան փողոցի ծայրը: Ռուբէնը առաջարկեց նրան մտնել սօտակայ սրճարանը: Խանութի ձև ունեցող մի բաւական ընդարձակ դահլիճում, առանձին սեղանների շուրջ, նստած էին մի քանի, վաղելուչ հագնուած, մարդիկ, որը սուրճ էր խմում, որը դարե՛ւր, որը նազիլ էր խաղում: Ընդհանուր աղմուկի միջից որոշ լսվում էր մօմիօ Վախվախեանի խորատու ձայնը: Բժիշկը նայեց պատերին և առաստաղին, ինչպէս մի մարդ, որ ուզում էր ցոյց տալ, թէ առաջին անգամն է այդպիսի տեղ մտնում, այն էլ ակամայ:

— Մի վախենալ, այստեղ չենք մնալ, — ասաց Ռուբէնը և առաջնորդեց բժշկին դահլիճի ետևի կողմում գտնվող մի փոքրիկ սենեակ, ուր ոչ ոք չը կար:

Բժիշկը գարեջուր պահանջեց, Ռուբէնը մի բաժակ սուրճ, և նրանք նստեցին սենեակի մի անկիւնում, պատուիրելով սպասաւորին դռները ծածկել:

— Մեր խօսակցութեան համար, — սկսեց Ռուբէնը, — մի այդպիսի չէզոք տեղ էր հարկաւոր, բարեկամական ասպարէզ այլ ևս չը պիտի գոյութիւն ունենայ մեզ համար: Վասիլ,

դու գիտես իմ չուզմունքի պատճառը: Ասա, իրաւունք ունեմ քո վարմունքը տմարդի համարել, ասա, ունեմ իրաւունք:

— Մի՛նչ, չը հանդարտվես, — պատասխանեց բժիշկը սառն և խաղաղ եղանակով, — քեզ հետ խօսել չի լինիլ: Խմում եմ կենացդ և յանկանում եմ, որ իբրեւ տղամարդ կարողանաս զսպել քեզ: Սիրելիս, — շարունակեց նա, դարե՛ւրի բաժակը հազիւ շրթունքին մօտեցնելուց չետոյ, բերանը սրբելով, — մարդու հետ այդպէս վարվել չի կարելի, ինչպէս դու ես վարվում: Այո, դիտեմ ինչու ես գրգռուած: Բայց դիցուք ես մի չանցաւոր եմ, դու դատաւոր, միթէ չը պիտի լսես ինձ և չետոյ դատես:

— Սառնարիւն լինել այն ժամանակ, երբ տեսնում եմ անիրաւութիւն — ես չեմ կարող: Բայց կ'աշխատեմ զսպել ինձ, ասա, ես լսում եմ:

— Ո՛րն է իմ չանցանքը, ցոյց տուր խնդրեմ, — առաջ տարաւ իւր խօսքը բժիշկը, արմունկները դնելով սեղանի ծայրին և աչքերը ակնոցի միջով սևեռելով ընկերոջ երեսին: — Որ ես այն երեկոյ բացատրութիւն չեմ տուել քոյդ: Համաձայնի, որ տեղը անչարմար էր, Ռուբէն, խօս չէր կարելի մի ամբողջ հասարակութեան մէջ ընտանեկան գաղտնիք պարզել: Մարիամը իրաւունք ունէր ինձանից հաշիւ պահանջել: Նա իրաւունք ունի ինձ անամօթ դաւաճան անուանել: Նա իրաւունք ունի կարծելու, որ ես նրան մոլորեցրել եմ, և չետոյ երես դարձրել: Տեսնում ես, Ռուբէն, ես ոչինչ չեմ թաղնում, բոլորը ասում եմ: Այո, պարզ ասում եմ, որ քոյդը ես սէր եմ խոստովանել, որ ամբողջ երկու ամիս ամարանոցում հաւատացրել եմ նրան, թէ վաղուց շատ վաղուց է նրան սիրում եմ, որ այդ երկու ամսուայ ընթացքում բացի սիրոյ ցոյցերից, ուրիշ բան չի հետաքրքրել ինձ: Խոստովանում եմ և այն, որ ես երգուել եմ կեանքս կապել նրա կեանքի հետ չափաւորական կապով: Եւ ահա այսօր նա ըզգում է, որ ես սառել եմ դէպի նա, որ ես փախչում եմ նրանից: Ի հարկէ, ով լինէր նրա տեղը, ինձ մի անամօթ, անխիղճ, անպատկառ շաւղատան պիտի համարէր: Բայց, համբերի, այդպէս է արդեօք, ճշմարիտ ես շաղատան եմ, թէ արդարանալու պատճառներ ունիմ: Խօս չի կարելի այդպէս շտապ դատաւճիռ կացացնել: Ռուբէն, Մարիամը կին է, գիտես, որ կենդան առհասարակ շատ էլ խորը դատել չը գիտէ, իսկ դու, դու տղամարդ ես, դու պէտք է խելքիդ հաւատաս, դու չը պիտի ենթարկվես բոլորի ազդեցութեան: Ես ասեմ, դու մտածիր, մեղաւոր եմ, թի՛ք: . .

Եւ նա սկսեց պարզել իւր պատճառաբանութիւնը: Վերցնելով աղբատութիւնը իբրեւ հիմք իւր տրամաբանութեան, նա շատ լրջամիտ, շատ խոհուն կերպով և յաջորդաբար արծարծեց այն, ինչ-որ վաղուց պատրաստել էր ուղեղում: Նա զարմանալի արուեստագիտութեամբ պատկերացրեց չբաւոր ամուսինների դրութիւնը, նրանց դառն կեանքը, նրանց հոգեկան աննախանձելի վիճակը: Նա մէջ բերաւ և՛ դաւաններին, խղճալի գոչներով ներկայացրեց նրանց բազմաթիւ տեղ նա չը գուրս եկաւ իրականութեան սահմանից, բայց և տեղ տեղ զօրելով երեւակաւութեանը, թշուառութիւնը կրկնապատկեց անխիղճ կերպով:

—Ահա այս ամենը աչքի առաջ ունենալով, —շարունակեց նա, խրախուսվելով Ռուբենի լուրջ խնդրով, որ համաձայնություն տեղ էր ընդունում, —ես չեմ վստահանում խոստումս կատարել: Առհաս լալ է դառնալ երևալ Մարիամի աչքում, քան նրան դժբաղդացնել: Հաւատացիր, ես դարձեալ սիրում եմ նրան, օօօ, սիրում եմ, և հէնց սիրելուցս եմ այդպէս վարվում: Թող ես տանջուիմ, թող չարչարվիմ, միայն թէ իմ պատճառով նրա ամբողջ կեանքը չը թունաւորվի: Ես չեմ ուզում անսիրտ էգօրիստ լինել: Մարիամը գեղեցիկ է, երիտասարդ, կրթուած, խելօք, միշտ ինձանից աւելի տասնապատիկ չափով ընտրութիւն կարող է անել: Նա սովոր է փարթամ ապրել, իսկ ես, ես ո՞վ եմ, աղքատութեան մէջ ծնված, աղքատութեան մէջ մեծացած մի համեստ, մի աննշան բժիշկ, որի նմանները շատ կայ Թիֆլիզում: Մարիամին հարկաւոր է անհոգ, առատ և շքեղ ապրուստ: Իսկ ես միջոց չունիմ, ես աղքատ եմ: Մեղք չէ, որ ես այդ քնքոյշ արարածին ձգեմ օրուայ հացի կարօտութեան մէջ: Նրան, Մարիամին, օօօ, Ռուբեն, մտածիր, նա կարող է ուրիշ հետ բաղդաւոր լինել, նրա ետեւից ընկած են հարուստ մարդիկ: Ես այդ գիտեմ. դեռ կէս ժամ սրանից առաջ ես մի շատ պատուաւոր ընտանիքումն էի, որտեղից դուրս գալիս դու պատահեցիր: Այնտեղ ինձ ասացին, որ յայտնի հարուստ Հալաբեանը իբր թէ... աչո, ինչո՞ւ թագցնեմ... իբր թէ Մարիամին առաջարկութիւն է արել: Այդ կատարեալ բաղդաւորութիւն է: Եւ դու եթէ տեսնէիր, թէ այն ընտանիքում ինչպէս նախանձում էին Մարիամին, կը հաւատայիր...

Մինչև այդ վայրկեան Ռուբենը լուռ էր: Զսպելով իրան, նա թույլ թուեց բժշկին ասել բոլորը, ինչ-որ կամենում էր: Բայց վերջին խօսքերը այլ ևս սպառեցին նրա համբերութեան վերջին կաթիլը: Նա դողաց ամբողջ մարմնով, այդչափ սառն յանդգնութիւն նա տակաւին չէր սպասում իւր նախկին ընկերոջից:

—Բժիշկ, —գոչեց նա խեղդուկ ձայնով, —դու աւելի վատ ես եղել, քան թէ կարծում էի ես: Դու ոչ միայն խաբել ես մի անմեղ աղջկայ, այլ ևս աշխատում ես քո խաբէութիւնը արդարացնել բարոյական պատճառաբանութիւնով: Աւելի, դու մինչև անգամ ձրգտում ես քեզ վեհանձն ձևացնել: Այժմ քեզ բոլորովին ճանաչեցի: Ես չը գիտէի, որ դու այդչափ ճարպիկ ես, օօօ, չը գիտէի...

—Դարձեալ գոգոռուեցիր, դարձեալ, —ընդհատեց բժիշկը բարեսիրտ վարժապետի եղանակով, —նո՛ւ, Ռուբեն, ես քեզ բոլորը բացատրեցի, այժմ դու գիտես:

Նա հանդարտ և հանգիստ դարեջրի բաժակը մօտեցրեց շրթունքին:

—Մնում է ինձ համար մի դառն վիշտ, —շարունակեց Ռուբենը, —որ քրոջս և քո մէջ սիրոյ առաջին սերմ ցանողը ես եմ եղել, ես, որ տասներկու տարի քեզանով խաբված եմ եղել: Բայց ոչ, ինչու, ես երբէք չեմ խաբվել: Զէ որ դու ինձ շարունակ ասում էիր, թէ չքաւորութիւնը մի իմաստուն դպրոց է, թէ նա պատրաստում է խելօք, առողջամիտ մարդիկ: Մի բան միայն թագցնում էիր, և ես այսօր եմ միայն զգում այդ բանը, որ այդ

իմաստուն դպրոցից դուրս եկած մարդիկ երբեմն զուրկ են լինում մարդկային սրտից: Օօօ, ինչպէս գիտես անամօթ վարմունքդ արդարացնել: Խոնարհվում եմ շնորհքիդ առաջ, դու արժանի ես գովասանքի: Վեհանձն ձևանալ այն ժամանակ, երբ մարդ ստոր է — դրա հաւար տաղանդ է հարկաւոր:

—Ռուբեն, —ընդհատեց բժիշկը զրգուռած երիտասարդի անկապ խօսքերը, որ բղխում էին մի վիրաւորված սրտից, —Ռուբեն, կամաց խօսիր, միւս սենեակում կարող եմ լսել:

Բայց Ռուբենը, ուշադրութիւնը դարձնելով նրա նախազգուշութեան վրայ, շարունակեց.

—Այս Մարիամ, եթէ գիտենալիք, թէ որքան բաղդաւոր ես, որ զրկուել ես այդպիսի մարդու ընկերակցութիւնից: Բայց ինչ, դու դեռ քո խորին ատելութեան մէջ չես կարողանում մոռանալ քո երևակայած անցեալ երջանկութիւնը: Դու դեռ արտասովում ես գիշեր ու ցերեկ, մինչդեռ պէտք է ծիծաղելի և ուրախանալի: Անամօթ, —դարձաւ նա բժշկին, որ շուարված լսում էր նրա զառանցանքը, —դու դեռ յանդգնում ես ծաղրել քրոջս: Դու ուրախ ես, որ նրան հետամուտ է լինում մի հալաբեան...

—Ռուբեն, —դարձեալ ընդհատեց բժիշկը, այս անգամ անհամբեր եղանակով, —բաւական է, կարող եմ լսել, դու ինձ վիրաւորում ես:

—Ես քեզ վիրաւորում եմ, —կրկնեց Ռուբենը դառն ժպտալով, —ինչ, միթէ դու դեռ վիրաւորվում ընդունակութիւն ունեւ:

—Բաւական է, Ռուբեն, — արտասանեց բժիշկը, այլ ևս չը կարողանալով զսպել իրան և ոտքի կանգնելով:

Նրա հետ միասին ոտքի կանգնեց և Ռուբենը, գունատված, դողողալով: Բժիշկը նայեց նրա երեսին և մի չարամիտ բան կարդաց նրա աչքերի մէջ: Նա սարսափած երեսը յետ դարձրեց:

—Զգուշի, —ձայն տուեց Ռուբենը, ձեռք ուժգին խփելով սեղանի ծայրին:

Անսահման սառնասրտութիւնը արգէն դաւաճանում էր բժշկին: Բայց և այնպէս նա քաջութիւն ունեցաւ մի վայրկեան ևս զսպել իրան և խուլ ձայնով պատասխանեց.

—Ասա քրոջդ, որ ես դարձեալ սիրում եմ նրան և պիտի սիրեմ...

Դուցէ բժիշկը անկեղծ էր ասում, գուցէ դա նրա կողմից մի տեսակ մեղմացուցիչ դարձուած էր, սակայն այդ դարձուածը այնքան լիբր թուաց Ռուբենին, որ նա վայրկեանաբար կորցրեց խելքը: Նրա աչքերը արիւնով լցվեցին, սենեակը խաւարվեց և նա գրեթէ անզգայաբար ձեռք բարձրացրեց:

—Ահա քեզ իմ քրոջ պատասխանը:

Եւ բժիշկը իւր ձախ աչտի վրայ զգաց մի սառնութիւն, որ իսկույն փոխվեց այրող տաքութեան: Նա ոչինչ չը կարողացաւ ասել: Կարմրած աչքերով, բորբոքված դէմքով նայեց իւր շուրջը:

Դռները բացվեցին, երևեցաւ սպասաւորը, նրա ետեւից մի քանի հետաքրքիր դէմքեր, որոնց թուում և՛ մօսիօ Վախախտեանին, Բրժիշկը իւր ձեռին սեղմած բուբոնոցը չարտեց սպասաւորի կողմ և շտապեց աննկատելի կերպով դուրս սրկուել:

—Խի խի խի, —ուղեկցեց նրան դռների մօտ հաւաքված ակախատեսների և մօսիօ Վախախտեանի միահամուռ ծիծաղը:

ԶԻՐՎԱՆՋՍԻԷ

(Կը շարունակուի)

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՅՅ ԹԻՒՐԲԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

(Հայ տուրիստի յիշողութիւններից).

ԱՂՍ. ԼԵՒՈՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆԻ

Տպ. Ռօտինեանի, Թիֆլիզ, դինն է 1 ր.

Արդարաւոր «Ռաբաթ» աստիճան

Ժողովրդական կեանքի ուսումնասիրութիւնը արգէն այս դարու սկզբին ըսկսեց նշանաւոր տեղ բռնել ազգերի գրականութեան մէջ: Գեղարուեստական գրականութիւնը, իրաւաբանութիւնը և պատմութիւնը զգալի փոփոխութիւն կրեցին ժողովրդական կեանքի ուսումնասիրութիւնից ստացուած արգիւնքների ազդեցութեան ներքոյ: Մի փոքր եթէ միտ գնենք պատմութեանը, մենք կը տեսնենք, որ ամեն մի ազգի մէջ վերոյիշեալ ուսումնասիրութեան կարիքը զգացվում է այնպիսի ժամանակ, երբ ազգի մէջ յառաջագիմութեան նշաններ են երևում, երբոր ազգը սկսում է գիտակցական կեանքով ապրելու կարօտութիւն զգալ: Լուսաւոր երկիրներում կառավարութիւնները կեանքի պահանջները հասկանալու և նրանց զոհացումն տալու նպատակով իրանք նախաձեռնում են ժողովրդի կեանքի հիմնաւոր ուսումնասիրութեան: Մենք Ռուսահայերս անկասկած աւելի շատ ենք ծանօթ մեր կեանքին, քան թէ մեր հեռաւոր հայրենակիցների կենցաղին: Բացի մեր մամուլի տուած կցկտուր տեղեկութիւնները, մեր գեղարուեստական գրականութեան բաւական հարուստ նիւթերը, մենք ունինք Ռուսահայերի կեանքին վերաբերեալ և զուտ պաշտօնական շատ մեծ աշխատութիւններ, որոնք կատարուած են Կառավարութեան կարգադրութեամբ:

Այսպէս չէ խնդիրը Տաճկահայոց վերաբերմամբ, որովհետեւ Տաճիկ կառավարութիւնը տասնեկիններորդ դարում մի անախրոնիզմ է, նա ժողովուրդ կառավարելու, կարգաւորելու և աճեցնելու համար ընդունակութիւն չունի: Այս պատճառով ամեն մի փորձ Տաճկահայոց կեանքի ուսումնասիրութեան ցանկութեամբ կատարուած՝ մեզ համար մեծ նշանակու-

թիւն ունի և արժանի է հայ հասարակութեան խորին ուշադրութեանը:

Լեոն Սարգսեանի մտադրութիւնը, որի մասին խօսում է նա յառաջաբանում, վերին աստիճանի համակրելի է և արժանի խորախուսանքի:

Առաջին գլուխը գրքի բռնում է լիսուն և հինգ երես և պարունակում է «Այցի» նախաբանը, ուր հեղինակը խօսում է իւր հայրենիքից դուրս գալուց մինչև սահմանագլուխը տեսած երևոյթները մասին: Իջմիածնի մէջ տեսնում է «անճոռնի, պարսկական ճաշակի ներմուծում», կալուածները անխնամ դրութիւն և այս առիթով գրքի երկու երեսում գրադրում է իւր առաջարկած ծրագիրների նկարագրութեամբ: Նոյնպիսի ոճով և նոյնպիսի ծրագիր առաջարկելու տրամադրութեամբ է գրում և ճեմարանի մասին, ասելով թէ «ցանկանալի է միայն, որ ուսումն ու կրթութիւնը այնտեղ աւելի որոշ և ժամանակակից պահանջներին աւելի համեմատ ուղղութիւն ունենար»: Այս մասին խօսում է երեք երես: Հսկումբերի վերջերին հեղինակը անցնում է Արագածի լանջով Աղէքսանդրոպոլ և Կարս: Այստեղ նա պատահում է Վանի ռուսաց հիւպատոսի քարտուղարին, որը նախ խոստանում է հեղինակին իւր հետ ընկերացնել մինչև Վան, բայց յետոյ ինքը պ. հիւպատոսը, նկարագրելով Տաճկաց կառավարութեան կասկածոտութիւնը՝ հրաժարվում է առնել իւր հետ Վան պ. Սարգսեանին: Մինչև Կարս ճանապարհը անցնում է ծառադուրկ լեռնաշղթաներով, որոնք ծածկուած են հայ և թուրք աղքատ գիւղերով: Լեռները բռնուած են ամառները քրդերով, որոնցից գանգատվում են հայերը ճանապարհորդին: Կարսի շրջանի մասին խօսելիս հեղինակը բերում է տեղական ռուս պաշտօնական թերթի տեղեկութիւնները այդ տեղի ազգաբնակչութեան մասին, որից երևում է թէ այդ նահանգում վերաբնակուել են վերջին տարիները մեծ քանակութեամբ ռուս աղանդաւորներ և յոյներ: Հեղինակի բերած տեղեկութիւններից երևում է, որ վերջին երկու տարի թիւը այստեղ 20 հազար հոգուց աւելի է: Կարս քաղաքի բաւական սիրուն նկարագիրը կարգալուց յետոյ, — մենք գտնում ենք Կարսի և իւր շրջակայքի հայոց դպրոցների մասին բերած մի քանի ճիշտ տեղեկութիւններ: Մինչև Սարը-ղամիշ գնալով հիւպատոսի կարաւանի հետ՝ պ. Սար-

գսեանը այս կէտից միանում է Էրզրում գնացող հայ մշակների խմբին:

Ղարաուղանով անցնում է հեղինակը Զվին, ուր տեղական յոյն բժշկին նամակ ունէր նա: Խօսնիս էֆէնդիի կենցաղավարութիւնը և բնակութեան տեղը նկարագրուած է շատ կենդանի կերպով: Զվինից իւր ուղեցոյց խալիլի հետ դիմում է ճանապարհորդը Կարին: Ճանապարհին պատահած Խանճաղ գիւղի մասին խօսելիս պ. Սարգսեանը համառօտ կերպով թուում է շրջակայքում տիրող հողատիրութեան տեսակները և հարկերը, որոնք աւելի անտանելի են չափ և սահման չունենալու պատճառով քանթէ իբրև օրինաւոր հարկ: Մինչև Կարին պատահած թիւրք և հայ գիւղերի ընդհանուր պատկերը, տեղական վաճութեան կազմակերպութիւնը և զանազան տիպերը չեն վերաբերում այցելուի ուշադրութիւնից: Կարին հասնելուն պէս տեղական մի «բօլիս» — ոստի-

տեղական առաջնորդին և մի ռուսաստանցի հայ վաճառականի, որը նորա գլխին մի գալլի աւետարան է կարդում, խորհուրդ տալով չ'հետաքրքրուել Տաճկահայոց կեանքով և ողջ-առողջ վերադառնալ տուն: Կարինի մասին մենք իմանում ենք, որ նա ունի 2500 տուն հայ լուսաւորչական ժողովուրդ, 120 տուն հայ կաթողիկ, 40 հայ բողոքական, 80 տուն յոյն, իսկ մնացած 25 հազար հոգի տաճիկ են:

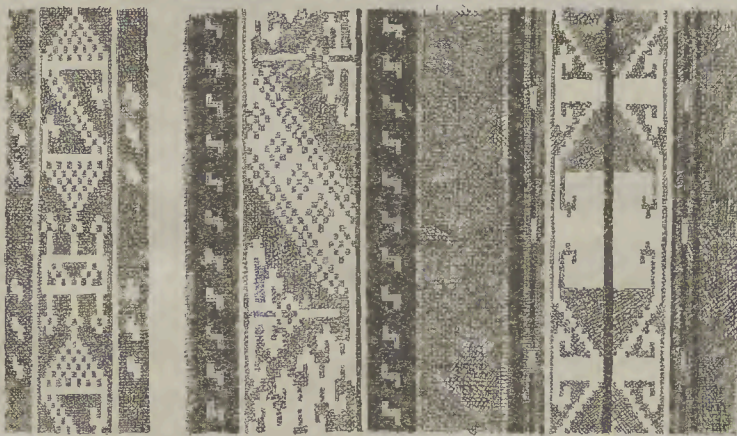
Կարնոյ մայր վարժարանի ուսուցչի ամենամեծ ռոճիկը 45 բուրլի է և այնտեղի ամենալաւ ուսուցիչը Իջմիածնի ճեմարանի 4 դասարանցի մի երիտասարդ է, իսկ աշակերտների թիւը 425 է հասնում: Կայ և երկու թաղական ուսումնարան, իսկ աղջկերանց դպրոցի սանուհիները թիւը 400 է: Կարնում հեղինակը եթէ մի բան իւր իսկական գրութեամբ է տեսնում — դա դպրոցներն են: Բողոքականների օրիորդաց դպրոցի տպաւորութիւնը հետեւան է.

Առհասարակ այդ մանկական պարտէզը լաւ տպաւորութիւն արեց. միայն անախորժ էր արդէն մանկութիւնից ցանուող անդլիամոլութիւնը: Հիւսիսային Ամերիկան հայրենիք է համարվում հայ բողոքականների համար: Գոնէ այսպէս են ցանկանում միսիոնարները:

Ջարունակելով դպրոցի նկարագրութիւնը իւր աչքով տեսած ու դիտած երևոյթի մասին հեղինակը աւելացնում է.

— Միսիոնարների այդ միջնակարգ դպրոցը մինչև անգամ ստոր էր ազգային վարժարանից: Այդ վարժարաններում իշխում է մի շատ անհամակրելի ուղղութիւն — բողոքական աշակերտների մէջ զարգացնել ատելութիւն դէպի լուսաւորչականները, անտարբերութիւն դէպի ամէնը, ինչ որ հայկական է և այլն. . .

Սրանից յետոյ՝ հեղինակը նկատել է, որ միսիոնարները իրանց դպրոցներում հայ լուսաւորչականներին ընդունում են մեծ հաճութեամբ միմիայն փոքր դասարաններում, «յուսալով նոցա մանուկ խելքում «ցանել իրանց սերմերը և այդպիսով կրօնափոխութեան պատրաստել»: Այս անպաճոյճ նկարագրութիւններից մենք իմանում ենք այն վատթար միջոցների մասին, որ մեր օտարացած եղբարց ձեռքով գործ են դրվում մեր եկեղեցու դէմ: Մանաւանդ ուշադրութեան արժանի է հեղինակի այն դիտողութիւնը թէ բողոքականները չեն համարձակվում Տաճկաստա-

ՆՈՒՆՈՒՆՅ ՏԷՏԻՄԸ

կան համարեա առաջին ողջունողն է լինում մեր ճանապարհորդին և նա էլ ցոյց է տալիս ցանկացած շինութիւնը: Սանասարեանի դպրոցում. ղեկավարները հարկ են համարում մեծ զգուշութեամբ վերաբերուել դէպի հեղինակը, ուղարկում են նորա հետեւից պանդուկում յայտնելու, որ անձանօթ երիտասարդը չ'այցելէ այլ ևս ուսումնարանը: Հիւրանոցում տեղաւորուելուց յետոյ պ. Սարգսեանը տեղական ոստիկանութեան առանձին ուշադրութիւնն է գրաւում, որ մինչև անգամ, հեղինակի խօսքերով, գրում է. նորա օրական կենցաղը և հետեւում է ամեն քայլափոխում, չ'թողնելով նորան առանց հրակողութեան և եկեղեցու գաւթում: Այսպիսով Կարինում մեր ճանապարհորդը հաղիւ տեսնում է ազատ կերպով իւր ապրած տեղը, որի նկարագրութեան նուիրել է մի քանի երեսներ, հայ լուսաւորչականների և այլ հայերի դպրոցները, թեթեւացի կերպով Սանասարեան դպրոցը,

վարի կերպով հասկացնել անձանց մարդուն իրանց դրուժիւնը: Սակայն վերջին ժամանակի մեր թերթերում տպագրուած հեռագիրներէն մենք կարող ենք եզրակացնել, որ արգարե Սանասարեաններէ դրուժիւնն իսկ կարինում այնպէս է, որ նոքա պէտք է վերին աստիճանի զգոյշ լինին իրանց յարաբերութիւններէ մէջ: Այս պատճառով մենք չենք կարող իրաւացի գտնել հեղինակի շատ անդամ միմեանց կողմէի դրուած «Սանասարեանք» և «պոլիցիան» դարձուածները, որովհետեւ այդ մարդիկ իրանք ենթարկուած են այսօր խուզարկութեան: Մի փոքր նկատողութիւն ևս: Նկարագրական զեղեցիկ երեսներէն յետոյ մենք դարձանք մարդու ենք կարինի հայոց եկեղեցու մասին հետեւեալը.

«Անգղիոյ եկեղեցին իբն էր աղօթողներով, որոնք ֆէսերը գլխներին, ծալապատիկ նստոտած իւրաքանչիւրը իւր ի կտոր շորի վերայ և կողքին դրած հողաթափները բարձր յօրանջում էին և աղօթքի խօսքեր արտասանում. եկեղեցու յետեւի մասում, խիտ վանդակապատի ետեւից, ինչպէս ԳԱԶԱՆԱՆՈՅԻ վանդակներում բանտարկած գազաններ, կանգնած էին «էհրամների մէջ հայ կանայք»:

Թէ ինչ մի նշանաւոր գաղափար արտայայտելու կամ ինչ բան հասկացնելու համար հեղինակի գլխում եկեղեցին նմանվում է գաղանանոցի՝ մենք բոլորովին չենք հասկանում: Կարծում ենք, որ ոչ մի տեղ այսպիսի օտարօտի համեմատութիւն չէ կարելի կարգալ: Չնայելով նորան, որ հեղինակը չը հետեւելով իւր նշանաւոր նախորդ Լանգուալի հազուստին, ճանապարհորդել է առանց նախազգուշութիւնների և զրկուած է եղել հայ գիւղում ապրելու միջոցից, սակայն «Այցի» մէջ զետեղուած տպադրութիւնները նախ շատ կենդանի են ներկայացնում ճաճական բռնակալութեան այն օրինակները, որոնք ամեն մի անցնող անգամ անպատճառ պիտի տեսնի, երկրորդ տեղերի, դաշտերի և ճանապարհների մասին պատահում են ամեն երեսում համարեա զեղեցիկ նկարագրութիւններ և կարելոյն չափ տալիս է հեղինակը ընդհանուր վիճակագրական տեղեկութիւններ իւր անցած վայրերից: Քալով ձևին՝ արժանի է ուշադրութեան, որ «Այցը» զրուած է թեթեւ և պարզ լեզուով և կարգացվում է վերին աստիճանի հետաքրքրութեամբ:

ՆՈՒՋԻՐՎԱՆ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Թեմական դպրանոցները:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Երարատից: Սալիդ փաշայի շրջաբերականը: Կ. Պոլսի Պատրիարքի հրաժարականը: Մուսա-Բէյի դատը: Վանի առաջնորդին հրաժարեցնելը: Էրզրումի հայերի գաղթելու առաջարկ: Լազարեան ազգատոհմի առթիւ: Իգմիրեան մրցանակ: Արտասահմանեան նամականի: «Արեւելքից»: Բագուից: Գորուց: «Հորացիոս»: Ներկայացումն: Ախալցխայից: Գանձակից:

ՖԵԼԻՔՏՈՆ.—Զուր յոյսեր:

ՄԱՏԵՆԱԽՍՏՈՒԹԻՒՆ: Այց Թիւրքաց Հաստանին:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Խմբագիր-հրատարակիչ

ԱՌԳԱՐ ՅՈՎԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱԶԱԿԵՐՏՈՒՆԵՑ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

ՍՈՒՐԲ ԳԱՅԻԱՆԵԱՆ

Հայ օրիորդաց ուսումնարանում ՍԿՍՎՈՒՄ Ի ՕԳՈՍՏՈՍԻ 25-ից և տարեկան թոշակը աշակերտուհեաց լինելու է 30 ռուբլի:

Նախագահ Վարդապետ

ՂԵՒՈՆԴ ԵՒԵԳ ԲԱՆ. ԽԱՐԱԶԵԱՆՅ

«ԿԵՆՏՐՈՆԵԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅՈՒՄ»

Բացուած է բաժանորդագրութիւն

ՀԱՅՐ ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԻ

ՍՈՒՆԻՔ

ԿԱՄ

ՍԻՍԱԿԱՆ

աշխատութեան համար, որ կը լինի նոյն ծաւալով և նոյնքան պատկերներով, ինչպիսին է «Արարատը»:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԿԻՆ Ի 20 ՐՈՒՐԼԻ:

Յանկացողները բաժանորդագիրը կարող են վճարել չորս ամսուայ ընթացքում, ամսական 5 ռուբլի:

(Մանրամասն լայտարարութիւնը յետոյ):

Մամուլի տակից դուրս եկաւ

ԵՒ

ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ Ի ԲԱՅԱՌԱՊԷՍ «ԿԵՆՏ. ԳՐԱՎԱՃ.»

ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԿՐՕՆԻ

(II. ՀԱՏՈՐ)

Ուղեցոյց հայ կրօնականների համար

ՆՈՐ-ՈՒՍՏԻ

Նիւթի մշակութեան առաջին մասն. Հասցէն.—Тифлиς, Центральная книжная торговля և կամ Малая Орбелиановская ул. № 26.

Առնակ քաղ. Սահակեանցին:

ԻՐԱՆԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆ Յ. ԹԱՅԻՐԵԱՆԻ Լ. Կ. ԱԼԻՇԱՆԵԱՆԻ

Գնելով 1880 թուից գոյութիւն ունեցող Մղբերովի իւղի գործարանը, մենք ոչինչ միջոց չ'ընայեցինք կատարելագործելու արդիւնաբերութիւնը և յատկապէս Մարսելից մասնադէտ ապրանքները:

Ներկայումս մենք արդիւնաբերում ենք բոլորն ինչ չէն (զէյթունի) բոլորն:

(գործը սէլի) յիշեալներէն համար և այլն իւղ: Գումարով առնողները պէտքէ գիմեն գործարանը, որ գտնվում է Երևանում:

Հոնի վրայ, սեփական ասելով, իսկ փոքր քանակութեամբ զնոյց ցանկացողները կարող են զիմել Բաքուից հասարակած: Առնական զեղալուծանքն ընդհանուրն իրանում (Երևանեան հրապարակ, տուն Ջակելու) և Սալգատսկի բաղարի բաշտային բաշտային:

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԳԻՆԻՔ

Իշխան Իվան Բաբայան — Մարտիրոսի Գի-
ղոս և Մովսիսի կալուածքներից, որոնք
Մոսկվայի ցուցահանգիստին ստացել են բարձ-
րագույն մրցանակը որ է Կայսերական Արժիւ

ՇԱՄՊԱՅՆ

Գլխավոր պահեստ Թիֆլիզում՝ Գոլովինսկի պրոս-
պեկտ, տուն իշխան Իվան Բաբայանի — Մոսկվայի ցու-
ցահանգիստին՝ Պետերբուրգում (Մեծ Մոսկ-
վայա, տուն Տերմինի), Մոսկվայում և Վարշա-
վայում:

Երևանայ Հայոց Թեմական Դպրանոցի Հո-
գաբարձութիւնը, հրաւիրում է Դպրանոցի Հա-
մար տեսուչ, որ պիտի լինի ուսումնաւարտ
հարձրագոյն Դպրոցներում: Ցանկացողը կարող
են դիմել հոգաբարձութեանը մինչև յուլիսի
25-ը, ներկայացնելով ուսման վկայական և ծա-
ռայութեան ցուցակ: Տեսչի ուղեով նշանակուած
է, բացի դասերից, տարեկան 1200 լուբլի:

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ
ԲՕԶԱՐԶԵԱՆԻ

ԾԽԱԽՈՏԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԸ ԹԻՖԼԻԶՈՒՄ

Առաջարկում են պ. պ. ցանկացողներին ընտիր ծխախոտն և պապիրոս-
ները իմ գործարանի, որ ունի Տաճկական և տեղական ընտիր և թարմ
ծխախոտների պաշար: Պատուէրները կատարվում են գործածողների ճա-
շակի համեմատ և ճշտութեամբ: Իմ մագազինումս կան ծխելու համար
ամենալաւ գործիքներ և առարկաներ: Ստար քաղաքներից ստացուած
պատուէրները կատարվում են անյապաղ:

Գործարանիս գլխավոր մագազինը գտնվում է Դվորցովայեա փողոցում
Թիֆլիզի ազնուականների բանկի, նախկին Արժուոնու, քարվանսարայում:
3-27.

ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՐ

ԹԻՖԼԻՍԻ ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ ԲԱՆԿԱՅԻ

ց1-ն Յուլիսի 1890

Պ Ա Հ Ա Ն Ք Ք	Թիֆլիսում		Բաբ. բաժն. և Բաթումի		Ընդամենը	
1. Դրամարկ (առձեռն թղթագր.)	150,403	14	170,229	46	320,632	60
2. Ընթացիկ հաշիւ Պետ. Բանկ. բ.	123,713	64	471,000	—	594,713	64
3. Զեղչումն (Disconto) մուրհակաց երկու ստորագրութեամբ	2,484,607	34	812,513	01	3,297,120	35
4. Զեղչ. սոկ. թղ., կտրոնների և այլն	18,103	14	315	67	18,418	81
5. Փոխադրութիւն գրաւականով՝						
ա) Պետութ. ապահ. սոկ. թղ.	1,374,883	87	361,004	—	1,735,887	87
բ) " " " " " "	228,314	—	3,010	—	231,324	—
գ) ապրանքների.	—	—	45,106	—	45,106	—
դ) Ոսկու և արծաթի.	—	—	26,774	15	26,774	15
6. Բանկայի պատկանեալ սոկ. թղ.	408,612	70	44,391	70	453,004	40
7. Ոսկի և արտաս. փոխանակագրեր.	21,289	60	13,837	78	35,127	38
8. Թղթակիցներ՝						
ա) Նոցա հաշիւը (Loro)	4,609,015	68	—	—	4,609,015	68
բ) Բանկայի հաշիւը (Nostro)	5,543,435	95	—	—	5,543,435	95
9. Բաժինների հաշիւը կենտրոնական վարչութեան հետ	303,724	83	—	—	303,724	83
Կենտրոնական վարչութեան հաշիւը բաժինների հետ	—	—	199,914	04	199,914	04
10. Բողոքուած մուրհակներ	37,291	05	—	—	37,291	05
11. Պայմանաթ. անցուցած փոխառվ.	8,905	—	3,600	—	12,505	—
12. Ընթացիկ ծախսեր	23,247	77	13,121	23	36,369	—
13. Կահլարափ. և սկզբն. ծախսեր.	3,068	82	3,593	05	6,661	87
14. Յետ ստացուելիք ծախսեր.	15,129	50	1,430	88	16,560	38
Բ. Ա.	15,353,746	03	2,169,840	97	17,523,587	—

Պ Ա Ր Տ Ք	Թիֆլիսում		Բաբ. բաժն. և Բաթումի		Ընդամենը	
1. Հիմնական դրամագլուխ	1,000,000	—	—	—	1,000,000	—
2. Պահեստի դրամագլուխ	179,500	64	—	—	179,500	64
3. Դրամական աւանդներ՝						
ա) Պայմանաթամով	2,055,042	—	239,869	—	2,294,911	—
բ) Գ' Պահանջ	207,809	—	56,800	—	264,609	—
գ) Ընթացիկ հաշիւով. հասարակ դ.	992,359	71	1,020,088	32	2,012,448	03
դ) " " " " " "	—	—	330,506	12	330,506	12
4) Թղթակիցներ՝						
ա) Նոցա հաշիւը (Loro)	4,265,504	20	—	—	4,265,504	20
բ) Բանկայի հաշիւը (Nostro)	6,158,493	87	—	—	6,158,493	87
5. Բաժինների հաշիւը կենտրոնական վարչութեան հետ	—	—	396,617	86	396,617	86
Կենտրոնական վարչութեան հաշիւը բաժինների հետ	212,198	95	—	—	212,198	95
6. Բանկայի բաժնե տոմսերու անվճար կտրոնների բաշիւը 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889 թ.	6,983	60	—	—	6,983	60
7. 2'վճարուած տոկոսներ, աւանդների, ընթացիկ հաշիւների և այլ գործողութեանց	67,206	57	24,520	40	91,726	97
8. Ստացուած տոկոսներ և յանձնարարականներ.	160,707	31	64,677	53	225,384	84
9. Փոխանցիկ գումարներ	47,940	18	36,761	74	84,701	92
Բ. Ա.	15,353,746	03	2,619,840	97	17,523,587	—